

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний аграрний університет

БОГОСЛАВСЬКА АЛІНА ВІКТОРІВНА

УДК 332.2(477);502.4

**ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ТА ЙОГО РОЛЬ У КОМПЛЕКСНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ**

08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Миколаїв – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор
Горлачук Валерій Васильович,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
завідувач кафедри економіки підприємства
та землеустрою.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Гончаренко Ірина Василівна,
Миколаївський національний аграрний університет,
професор кафедри світового сільського господарства
і зовнішньоекономічної діяльності;

доктор економічних наук, професор
Комеліна Ольга Володимирівна,
Полтавський національний технічний університет
імені Юрія Кондратюка,
декан факультету менеджменту та бізнесу;

доктор економічних наук, професор
Сохнич Анатолій Якович,
Львівський національний аграрний університет,
завідувач кафедри управління земельними ресурсами.

Захист дисертації відбудеться 3 червня 2016 р. о 10⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 38.806.01 у Миколаївському національному аграрному університеті за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Паризької Комуни, 9, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Миколаївського національного аграрного університету за адресою: 54020, м. Миколаїв, вул. Генерала Карпенка, 73, корпус 1.

Автореферат розісланий 03 травня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Ключник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний вимір якості життя, практичне вирішення проблеми зростання добробуту населення проходить через пошук шляхів сталого функціонування регіонів як цілісної системи на основі балансу між економічним зростанням і раціональним використанням природних екологічних систем.

Вітчизняною науковою думкою визнано, що досягнення гармонізації у вказаному аспекті можливе шляхом створення заповідних територій, що мають особливе природоохоронне, наукове, культурне, естетичне, рекреаційно-оздоровче значення і які рішеннями органів державної влади повністю або частково вилучаються із господарського використання зі встановленням режиму особливої охорони.

Особливої актуальності набуває активізація участі установ природно-заповідного фонду в забезпеченні стійкого розвитку регіонів через співробітництво установ зі структурами влади, користувачами й власниками земель, залучення громадськості до управління територіями й об'єктами природно-заповідного фонду і, як наслідок, – збільшення соціальної активності громадян через надання рекреаційно-оздоровчих, освітньо-виховних та інших послуг, сприяння зайнятості місцевого населення.

Нагальною необхідністю є розробка науково обґрунтованої системи знань щодо розвитку заповідної справи з подальшим практичним їх застосуванням при вирішенні проблеми ефективного використання природно-заповідного фонду регіонів.

У цьому зв'язку, за останні роки вчені отримали значні результати у формуванні наукових підходів до вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у розробку концепції просторової організації суспільства, її різновидів і модифікацій зробили вітчизняні дослідники Є. Бойко, І. Гончаренко, М. Долішній, Ф. Заставний, Н. Павліха, О. Топчієв, О. Шаблій, Г. Швєбс та ін. Певний внесок у комплексну розробку проблеми використання природно-заповідного фонду регіонів зробили О. Будзяк, А. Варламов, С. Волков, В. В'юн, М. Гендельман, Д. Гнаткович, В. Горлачук, Ю. Гуцуляк, Д. Добряк, О. Дорош, П. Казьмір, В. Кірюхін, О. Комеліна, А. Мартин, О. Мордвінов, Л. Новаковський, А. Сохнич, М. Ступень, С. Ткачук, В. Трегобчук, А. Третяк, С. Удачін, О. Шулейкін та ін.

Проблеми формування розвитку заповідних територій стали предметом досліджень таких фахівців, як В. Борейко, О. Гаркуша, І. Гетманчик, Ю. Гриценко, М. Гродзинський, В. Давиденко, О. Деркач, О. Коваленко, Д. Крилов, І. Песчанська, Н. Реймерс, Н. Стеценко, С. Тарашук, В. Шевчук, Ю. Шеляг-Сосонко та ін. Вчені дослідили тісну взаємозалежність між станом природного довкілля та соціально-економічним розвитком суспільства, якістю життя населення.

Проте багато аспектів даної наукової проблеми досліджено недостатньо. Набувають актуальності питання фундаментальної розробки теоретико-методологічних основ механізму формування територій природно-заповідного фонду щодо забезпечення сталого розвитку регіонів, системи землеустрою природно-заповідного фонду, організації ведення державного земельного кадастру. Відсутні науково-теоретичні і практичні положення визначення реальної оціночної вартості заповідних територій та об'єктів регіонів України. Значна кількість питань, що

характеризують розвиток заповідної справи, законодавчо не визначені, не вирішені питання формування науково обґрунтованих принципів зонування заповідних територій. На сьогодні залишаються не вирішеними питання управління та регулювання діяльності заповідних територій та об'єктів, що призводить до «падіння» їх ролі і значення на міжнародній арені. Поза увагою залишаються питання дослідження впливу інститутів та інституціонального середовища на процеси впровадження ринково орієнтованих методів використання та охорони заповідних територій і об'єктів, не сформовані традиції соціально відповідальної організації підприємницької діяльності в рамках заповідних територій. Все це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського в рамках тем: «Формування і розвиток стратегій підвищення ефективності природно-заповідних територій» (номер державної реєстрації 0113U000478), де особисто автором проводився аналіз передумов, що зумовлюють процеси активізації розвитку природоохоронних територій різних категорій, організації ведення наукової, рекреаційної, освітньо-виховної та інших видів діяльності у рамках природно-заповідного фонду Причорноморського регіону; «Практичні рекомендації щодо вирішення проблем розвитку міжнародної економічної діяльності України та її регіонів» (номер державної реєстрації 0111U002164), де особистий внесок автора полягає у розробці теоретичних, методологічних та прикладних засад впровадження ринкових механізмів розвитку заповідних територій в умовах глобалізаційних процесів, обґрунтовано роль і значення землеустрою в системі ефективного використання заповідних територій. У складі авторського колективу дисертант бере участь у розробці «Проекту організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів та об'єктів Національного природного парку «Білобережжя Святослава».

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування природно-заповідного фонду в системі забезпечення комплексного розвитку регіонів.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі наукові задачі фундаментального і прикладного змісту:

- поглибити теоретико-методичні засади формування і розвитку природно-заповідних територій;
- дослідити законодавче забезпечення регулювання процесу охорони біорізноманіття і ландшафтів;
- розкрити наукові основи розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі;
- встановити роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні комплексного розвитку регіону;
- визначити інноваційні пріоритети розвитку територій природно-заповідного фонду;

- обґрунтувати методологічні та методичні основи комплексної оцінки розвитку території природно-заповідного фонду регіонів;
- розробити методологічні засади визначення вартості земель рекреаційних та заповідних територій;
- узагальнити тенденції розвитку природно-заповідного фонду України;
- виявити вплив природно-заповідного фонду на комплексний розвиток регіону;
- дослідити інформаційний базис планування розвитку заповідних територій та об'єктів;
- розкрити інституціональні засади управління розвитком заповідних територій;
- здійснити діагностику організаційного механізму управління заповідними територіями;
- розробити пропозиції щодо використання заповідно-рекреаційного потенціалу території на основі інтегрованої економічної оцінки;
- обґрунтувати модель ефективного управління розвитком природно-заповідних територій регіонів;
- розкрити наукові та прикладні основи стратегічного планування розвитку території природно-заповідного фонду.

Об'єктом дослідження є процес формування природно-заповідного фонду регіону.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних положень та науково-практичних рекомендацій щодо формування природно-заповідного фонду в системі забезпечення комплексного розвитку регіонів.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження складають базові положення економічної теорії, новітні теорії регіонального розвитку, економіки природокористування, теорії управління земельними ресурсами, наукові праці вітчизняних учених з проблем теоретико-методологічних та науково-організаційних засад розвитку заповідних територій, встановлення ролі природно-заповідного фонду в комплексному розвитку територій. У ході роботи використовувалися сучасні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: абстрактно-логічний (при формуванні стратегії, принципів, теоретичних узагальнень і висновків); історичний (при дослідженні формування і розвитку заповідної справи); теоретичного узагальнення і порівняння (при обґрунтуванні поняттєво-термінологічної системи формування і розвитку заповідних територій та їх впливу на комплексний розвиток регіону); графічний (для наочного представлення результатів дослідження); системного аналізу (при дослідженні взаємозв'язків між збереженням біорізноманіття і розвитком заповідних територій, між якістю життя і розвитком рекреаційно-туристичного комплексу в рамках заповідних територій); прямого аналізу і синтезу (при аналізі земельного, природоохоронного, аграрного законодавства); кількісного та якісного аналізу (при дослідженні масштабності розвитку заповідних територій, екологічної мережі, їх якісних параметрів); методи індукції та дедукції (при встановленні причинно-наслідкових зв'язків у системі розвитку заповідних територій); прогностні розрахунки щодо розвитку заповідних

територій, екологічної мережі, інвестиційного забезпечення. Побудова табличних та графічних матеріалів забезпечувалася за допомогою використання комп'ютерних технологій.

Інформаційну базу проведеного дослідження склали законодавчі акти та нормативні документи України, що регламентують процеси формування і розвитку заповідної справи, аналітична інформація Держгеокадастру України, Державної служби статистики України, оперативні звіти управлінь екології та природних ресурсів у регіонах, науково-дослідних і проектних інститутів землеустрою, монографії та науково-аналітичні статті з проблем розвитку заповідних територій, довідкові та теоретичні видання, дані всесвітньої інформаційної мережі Internet, матеріали особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному обґрунтуванні теоретико-методологічних основ та розробці практичних рекомендацій щодо формування та використання територій природно-заповідного фонду в системі забезпечення комплексного розвитку регіону. Найбільш значущими науковими результатами дослідження, що визначають їх новизну і розкривають особистий внесок здобувача, є такі:

вперше:

- розроблено та обґрунтовано: методологічні основи комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду регіонів (сформовано систему принципів, критеріїв, методів та показників комплексної оцінки їх розвитку) (с. 13); методологічні підходи до визначення рівня впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на комплексний розвиток регіонів України (запропонована методика оцінки кількісного виміру впливу природно-заповідного фонду на сталий розвиток регіону через порівняльну оцінку його індикатора) (с. 13); методологію визначення вартості земель заповідних територій (адекватна модель визначення вартості заповідних територій забезпечується сумою утилітарної та внутрішньої їх вартості) та вартості земель рекреаційних територій (в основу методології покладено якісні аспекти та рентний доход і термін капіталізації рентного доходу) (с. 15);

- сформовано методологічний підхід щодо формування складових розробки проекту землеустрою територій природно-заповідного фонду, розміщення екологічної мережі як об'єкта управління земельними ресурсами, що дозволить реально стабілізувати екосистему регіону (с. 26);

удосконалено:

- систему принципів формування та використання територій природно-заповідного фонду як методологічну основу вискоелективного управління природно-заповідним фондом країни (с. 8);

- механізм розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі, в якому особливу роль як інструменту залучення інвестицій у розвиток заповідної справи відведено інституту права власності на землю (с. 10);

- систему складових підвищення ефективності створення і розвитку заповідних територій та визначено основні пріоритети у сфері інституціонального забезпечення планування розвитку заповідних територій і управління ними на різних ієрархічних рівнях (с. 26);

- методологічні засади щодо формування екологічної мережі, орієнтованої на сталий розвиток природокористування, що, на відміну від чинних, регламентує її створення на всіх ієрархічних рівнях управління за принципом «знизу до верху», а не навпаки (с. 27);

- теоретико-методологічні основи створення системи управління і регулювання заповідними територіями як головної умови їх конкурентоспроможності: принципи управління заповідними територіями та визначення конкурентних переваг і недоліків туристичного потенціалу в рамках заповідних територій (с. 29);

- підходи до формування стратегії збереження природних екосистем, відповідних Програм і проектів з метою адаптації їх до потреб конкретного регіону (с. 31);

дістало подальшого розвитку:

- положення теорії комплексного розвитку регіону: систематизовано наукові підходи та запропоновано авторське тлумачення категорії «комплексний розвиток регіону» (с. 9); поглиблено методологію вибору стратегії комплексного регіонального розвитку, що передбачає визначення її мети, якісних параметрів, парадигми розвитку та цільових функцій (с. 9); обґрунтовано складові стратегії та пріоритети політики комплексного розвитку регіонів (с. 9); визначено роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні комплексного розвитку регіону (с. 11);

- пропозиції щодо удосконалення законодавчого забезпечення регулювання процесу охорони біорізноманіття і ландшафтів у частині сфери регулювання законів, які регламентують охорону, відтворення і використання природно-заповідного фонду України, визначення терміна «природно-заповідний фонд» та його складових (с. 9);

- обґрунтування інноваційних пріоритетів розвитку територій природно-заповідного фонду щодо модернізації всього природоохоронного комплексу, цілеспрямованої діяльності, орієнтованої на розширене відтворення біологічного та ландшафтного різноманіття (с. 13);

- методологічні та практичні підходи розробки інноваційної моделі логістичного процесу розвитку заповідних територій із замкнутим циклом послідовного виконання окремих стадій, починаючи з проекту їх створення і закінчуючи державною реєстрацією земельних ділянок, що відповідає вимогам підвищення якості управління ними (с. 24);

- ідея розміщення зони стаціонарної рекреації за межами національного природного парку за умови, що туристи і відпочивальники матимуть зручний транспортний зв'язок із цією зоною та можливість наймати квартири у місцевих квартиродавачів, здійснюючи оплату за проживання в них та харчування (с. 29);

- напрями використання заповідно-рекреаційного потенціалу територій на основі інтегрованої економічної оцінки (с. 28).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що наукові положення, висновки та рекомендації дисертаційної роботи доведені до рівня конкретних рекомендацій, спрямованих на подальше поглиблення уявлення про розвиток природно-заповідного фонду в умовах трансформаційних процесів. Рекомендації та пропозиції, що мають місце в дисертації, використано у практичній діяльності Головним управлінням Держземагентства у Миколаївській області та

Державним підприємством «Миколаївський науково-дослідний і проектний інститут землеустрою» (акт № 26/900/7-1/13 від 15.01.2013 р.). Результати дослідження використовуються Національним дендрологічним парком «Софіївка» НАН України (м. Умань, Черкаська область) та Біосферним заповідником «Асканія-Нова» (сmt Асканія-Нова, Херсонська область) при організації його господарської діяльності (акт № 643 від 26.11.2014 р. та № 12 від 16.01.2015 р.). Взята до виконання система принципів зонування РЛП «Тилігульський», що ґрунтуються на засадах їх рекреаційної ємкості та допустимого рекреаційного навантаження (акт № 208 від 24.12.2014 р.). Результати дисертаційного дослідження використовувались у практичній діяльності НПП «Білобережжя Святослава» при облаштуванні чотирьох туристичних маршрутів (акт №57/ 01-15 від 26.02.2015). Результати наукових досліджень автора використовуються у навчальному процесі при викладанні дисципліни «Регіональна економіка» у Миколаївському національному університеті імені В.О. Сухомлинського (довідка № 01/1456 від 18.11.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота, виконана здобувачем, є самостійною науковою працею, у якій викладено лише ідеї, розробки, теоретико-методологічні і методичні напрацювання, що належать особисто автору. Особистий внесок у роботах, опублікованих у співавторстві, відображено у переліку друкованих праць. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та методологічні положення і результати дисертаційного дослідження були апробовані автором на науково-практичних конференціях різного рівня, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум 2010: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Ялта, 11-15 червня 2010 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційні технології, системний аналіз і моделювання соціоекологіко-економічних систем» (м. Київ, 19-21 жовтня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни» (м. Тернопіль, 14-15 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції управління фінансовими та інноваційними процесами в умовах ринкових перетворень» (м. Вінниця, 2 березня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ольвійський форум 2012: стратегії України в геополітичному просторі» (м. Севастополь, 6-8 червня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми и перспективы экономического развития» (м. Сімферополь, 19-20 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «В.И. Вернадский и глобальные проблемы современной цивилизации» (м. Сімферополь, 23-25 квітня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування стратегії науково-технічного, екологічного та економічного розвитку суспільства» (м. Тернопіль, 5-6 грудня, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Транснаціоналізація економічних систем: тенденції та перспективи розвитку» (м. Миколаїв, 18 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Регіональна економіка та проблеми муніципального розвитку» (м. Київ, 6-7 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Пути развития экономики в контексте евроинтеграционных процессов» (м. Сімферополь, 7-8 лютого 2014 р.);

«Транснаціоналізація економічних систем: тенденції та перспективи розвитку» (м. Миколаїв, 18 квітня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми формування ринку землі в Україні» (м. Миколаїв, 29 березня 2013 р.).

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення у 40 наукових працях загальним обсягом 31,61 ум. друк. арк., у т. ч. 2 монографіях (1 одноосібна монографія обсягом 14,4 ум. друк. арк.), 20 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, обсягом 5,39 ум. друк. арк. (шість з яких включені до міжнародних наукометричних баз SciVerse Scopus by Elsevier, Index Copernicus, EBSCOhost, Ulrich's Periodicals Directory, EconLit, Cabell's Directories, ABI/Inform, Google Scholar, РІНЦ); 4 статтях – у виданнях інших держав, 2 препринтах, 12 матеріалах наукових конференцій.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основна частина роботи викладена на 360 сторінках комп'ютерного тексту, містить 61 таблицю (з них 9 на повних сторінках), 52 рисунки, 6 додатків. Список використаних джерел налічує 327 найменувань (на 33 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** визначено актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано його мету, завдання, об'єкт і предмет, відображено наукову новизну і практичну цінність одержаних результатів, розкрито зв'язок роботи із науковими планами, темами, окреслено особистий внесок здобувача, наведено дані про апробацію основних положень дисертаційної роботи.

У першому розділі «**НАУКОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**» поглиблено теоретико-методичні засади формування і розвитку заповідних територій; досліджено законодавче забезпечення регулювання процесу природоохоронної діяльності; визначено роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні комплексного розвитку регіону; розкрито наукові основи та удосконалено механізм розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі.

Окремим напрямом підвищення конкурентоспроможності заповідних територій в Україні є запровадження нової моделі організації території природних заповідників, яка передбачає відступ від абсолютної їх заповідності, оскільки не повною мірою реалізуються ті очікування, що формуються у суспільстві. Тому особлива увага повинна приділятися наданню можливості відвідування заповідних територій населенням за спеціально розробленими маршрутами.

Традиційна методологія визначення правової приналежності заповідних територій та об'єктів справляє значний вплив на ефективність їх функціонування, і перш за все – негативний. Фактично сьогодні ми маємо спрощений ортодоксальний підхід до розвитку ландшафтних парків.

Важливою складовою побудови теорії ефективного управління заповідними територіями є принципи їх формування та використання. На основі досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, а також керуючись чинним законодавством України, сформовано систему принципів формування та використання територій

природно-заповідного фонду України (рис. 1).

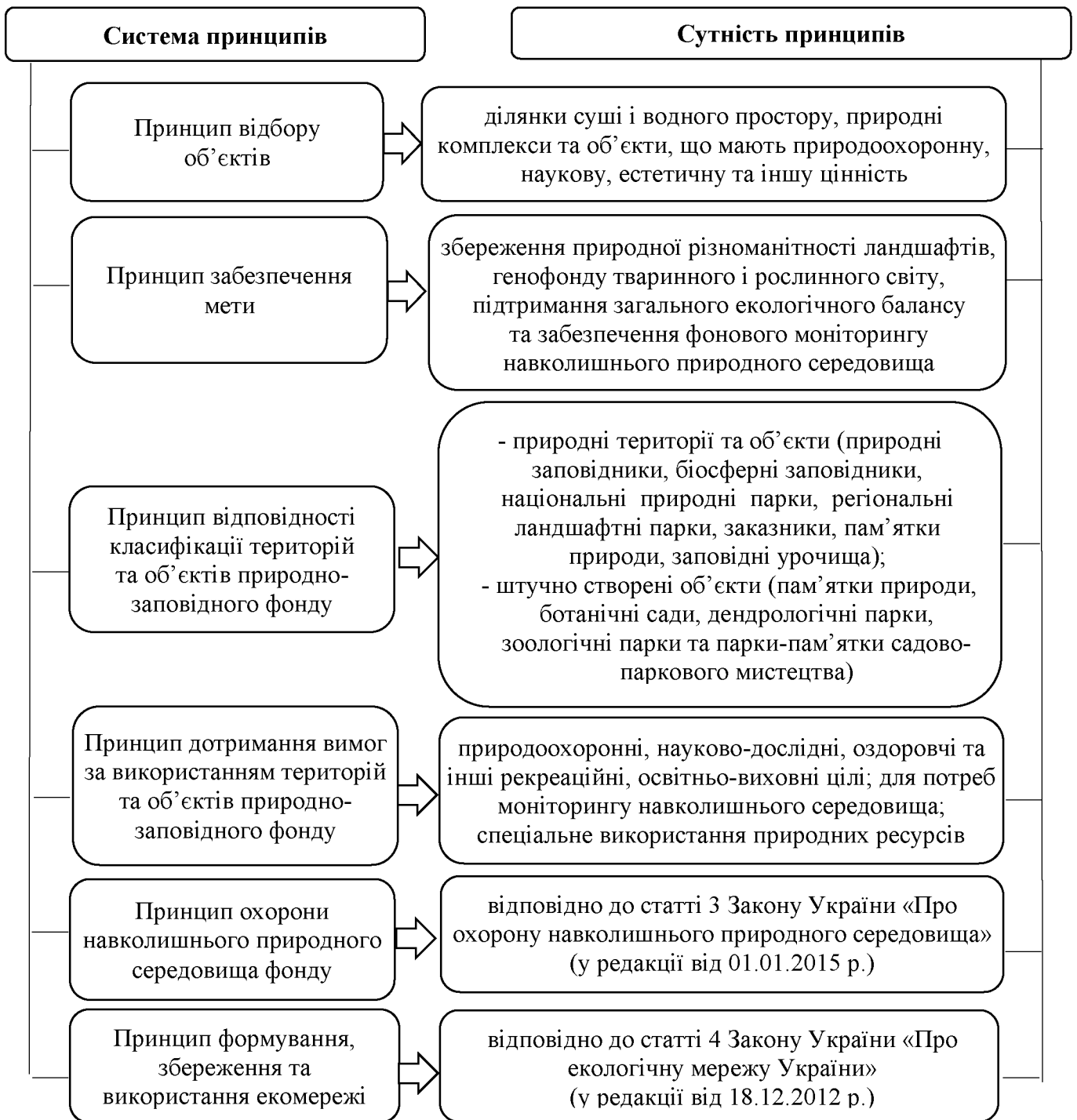

Рисунок 1 – Принципи формування та використання територій природно-заповідного фонду України

Основними законами, які регулюють охорону, відтворення і використання природно-заповідного фонду України, є закони України: «Про природно-заповідний фонд України», «Про екологічну мережу України», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» та «Про рослинний світ». Практично всі закони регулюють відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища,

маючи при цьому абсолютно різні та, часом, неконкретні посилання відносно правового забезпечення їх реалізації. Як свідчить практика, такий підхід створює передумови для правових колізій. Зокрема, у законах України «Про природно-заповідний фонд України» та «Про охорону навколишнього природного середовища» визначення терміна природно-заповідного фонду та його складових суттєво відрізняється. Ретельний аналіз законодавства України свідчить, що в ньому, фактично, наявні всі необхідні елементи, що можуть забезпечувати відповідне збереження біорізноманіття на сучасних методичних засадах. Однак через традиційні особливості правозастосування в Україні, наявність правових колізій більшість із цих положень лишаються недієвими. Крім того, деякі аспекти законодавства потребують уточнення й конкретизації.

Поняття комплексного розвитку є одним з основних, базових та ґрунтовних понять економічної науки про економіку регіонів. Територіальна організація, вивчення якої є предметом цієї науки, найважливішим своїм завданням вважає саме забезпечення комплексного розвитку всіх територій країни.

Узагальнення наукових поглядів учених щодо сутності категорії «комплексного розвитку регіону» доводить, що ця дефініція є достатньо складною й вивчається багатьма науковими школами, які по-різному її розкривають. В авторському розумінні «комплексний розвиток регіону» являє собою повне використання потенціалу регіону, що сприяє розширеному відтворенню ресурсів та зростанню рівня конкурентоздатності при забезпеченні екологічної, соціальної та економічної збалансованості.

Сучасна територіальна організація України протягом відносно довгого історичного періоду розвивалася саме на засадах комплексного розвитку. Комплексний розвиток регіонів має стати складовою парадигми розвитку національної економіки, а саме – дійовим засобом, центральним елементом механізму досягнення прискореного соціально-економічного розвитку України.

Дослідженням встановлено, що методологія вибору стратегії комплексного розвитку регіону передбачає визначення її мети, якісних параметрів, парадигми розвитку та цільових функцій (рис. 2).

Стратегія комплексного (збалансованого) розвитку і розміщення продуктивних сил України є узагальненням найважливіших, інтегральних напрямків соціально-економічної політики: стратегії макроекономічної, промислової, структурної, аграрної, соціальної, фінансової політики.

Згідно з визначеними стратегічними напрямками соціально-економічної політики в межах бажаних структурних перетворень на рівні економічних районів та областей країни обґрунтовано пріоритети їх комплексного соціально-економічного розвитку відносно економічної, промислової, аграрної, екологічної та соціальної політики.

Переважаюча частина визначених пріоритетів стосується структурних зрушень в окремих регіонах, разом з тим є й такі, які притаманні усім регіонам країни: мінімізація тіньового виробництва, подолання корупції, розширення та оптимізація переліку місцевих податків, які зараховуються до бюджету регіонів, кількісне розширення мережі суб'єктів малого бізнесу, осіб, які займаються індивідуальною трудовою діяльністю, та інфраструктури бізнесу для збільшення податкової бази.

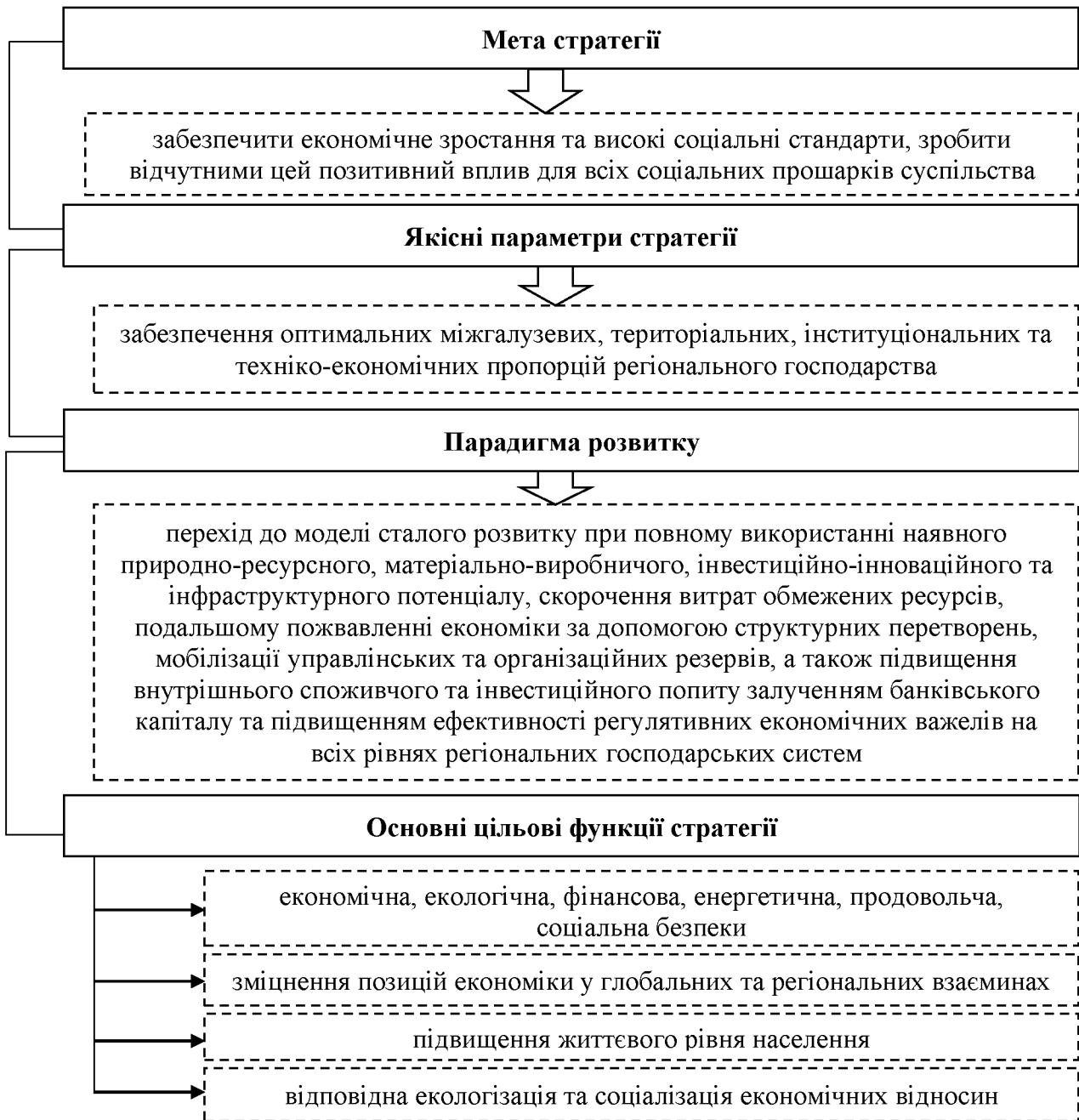

Рисунок 2 – Методологія вибору стратегії комплексного регіонального розвитку

Детальний аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду успішності реалізації різних стратегій регіональної політики дає підстави стверджувати, що екологічна складова має бути пріоритетним її напрямом не лише з точки зору забезпечення екологічної рівноваги, але завдяки її здатності забезпечити значний синергетичний ефект в інших сферах: економічній, соціальній, фінансово-інвестиційній, аграрній та екологічній (рис. 3).

Ефективність розвитку заповідних територій у сучасній системі національного господарства визначається рівнем їх інвестування, що в кінцевому підсумку забезпечує високі дивіденди всьому суспільству.

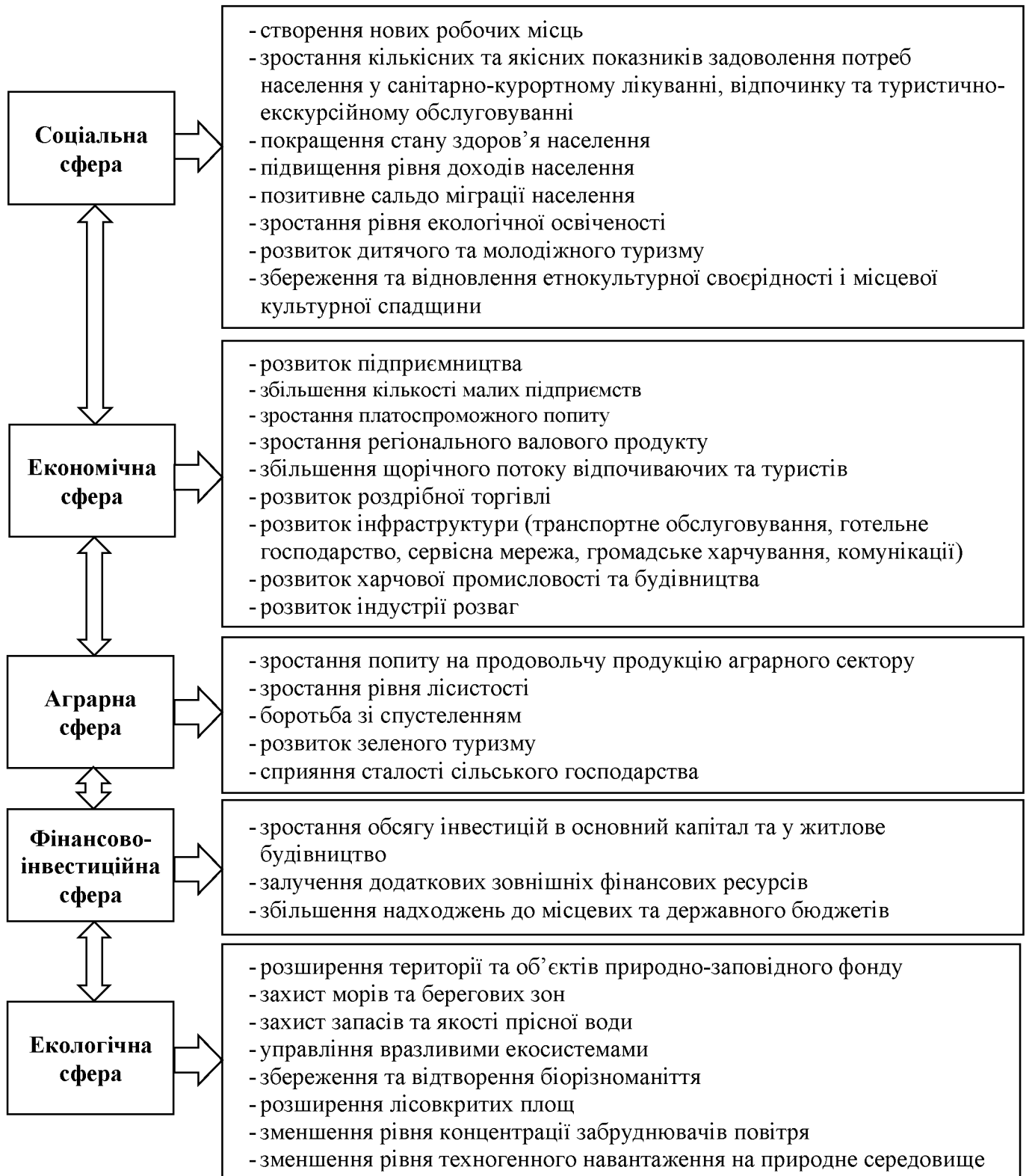

Рисунок 3 – Роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні комплексного розвитку регіону

З точки зору планування обсягів інвестицій для досягнення стратегічних цілей розвитку заповідних територій, важливості туризму з виділенням природних територій, особливо привабливих з естетичної і рекреаційної точки зору, доцільно

застосовувати мережу репрезентативних, перспективних туристичних маршрутів та екологічних стежок.

Умову інноваційного розвитку заповідних територій можна виконати за наявності відповідних ресурсів та за умови здійснення господарської діяльності на них у рамках визначених принципів (рис. 4).

Рисунок 4 – Механізм розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі

Ефективним інструментом залучення інвестицій у розвиток заповідної справи є інститут права власності на землю. Як зазначено у Законі «Про природно-заповідний фонд України», території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу. Щодо інших територій природно-заповідного фонду, то вони можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, зокрема у приватній.

Розробка і реалізація державної стратегії розвитку заповідних територій розглядається у контексті доступності до інвестицій, в яких міститься синергетична природа проблеми збалансованого розвитку природно-заповідних територій, досягнення продуктивної зайнятості сільського населення, стабілізації та поліпшення демографічної ситуації в регіоні, налагодження міжнародного співробітництва, що сприятиме гармонізації екологічних та економічних інтересів суспільства і його інституту – держави.

У другому розділі «**МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНІВ**» аргументовано інноваційні пріоритети розвитку територій природно-заповідного фонду; розроблено методологічні та методичні основи комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду регіонів; викладено методологічні засади обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду; обґрунтовано якісні аспекти визначення вартості рекреаційних об'єктів у складі заповідних територій.

У сучасних суспільно-політичних реаліях України постає необхідність переосмислення політики регіонального розвитку заповідної справи, створення ефективних правових, інституціональних та фінансових інструментів, що забезпечать підвищення конкурентоспроможності Причорноморського регіону та зростання індексу якості життя людей. Вирішення поставлених завдань вбачається у реалізації інноваційних пріоритетів розвитку заповідних територій природно-заповідного фонду країни (рис. 5).

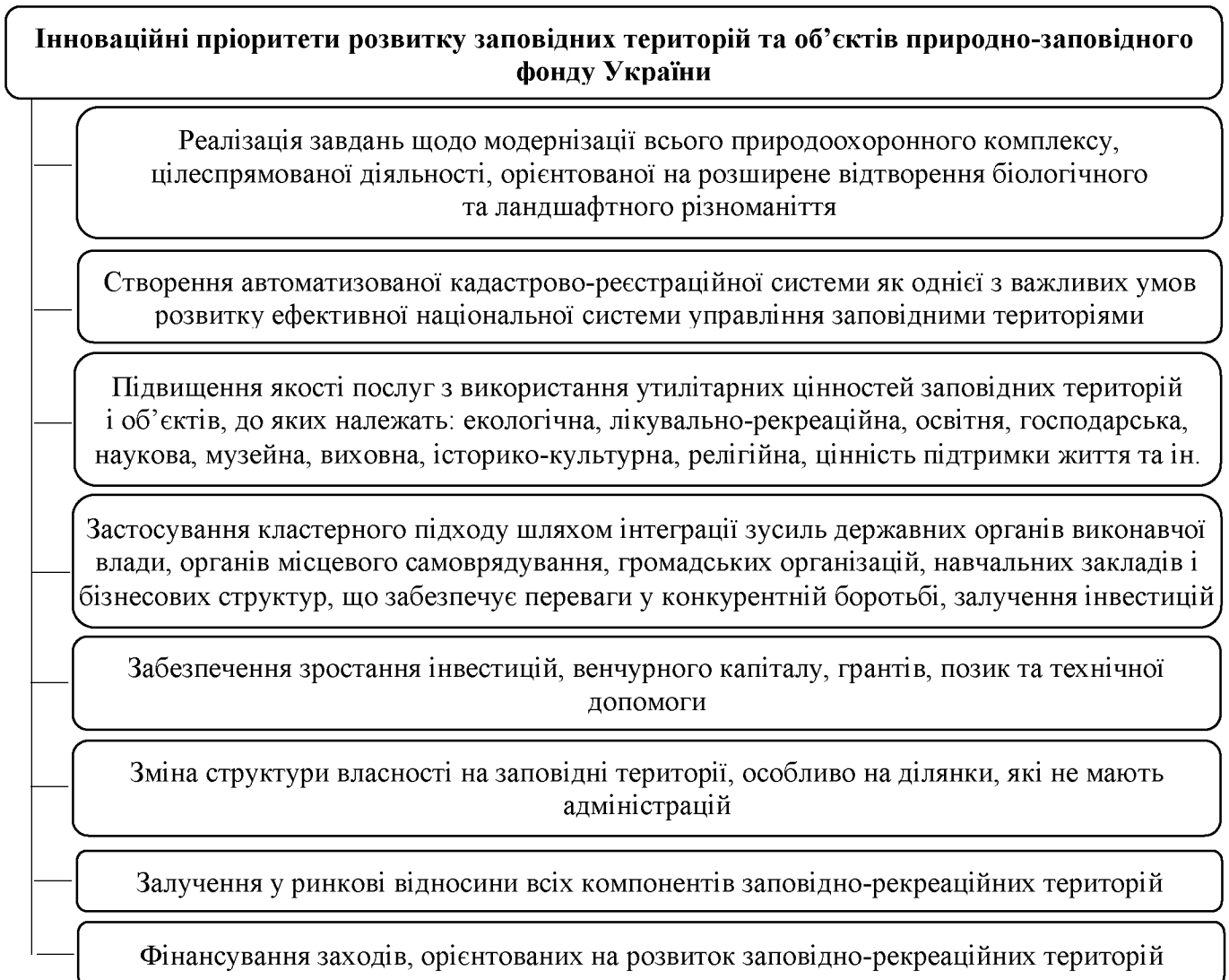

Рисунок 5 – Інноваційні пріоритети розвитку заповідних територій природно-заповідного фонду України

Найбільш складною проблемою у здійсненні комплексної оцінки територій природно-заповідного фонду є грошова оцінка природних ресурсів.

Досвід економічно розвинених країн свідчить, що реальна оцінка природних ресурсів дозволяє обґрунтовано визначити пріоритети розвитку суспільства і розробити механізми розвитку економіки, що забезпечують мінімізацію техногенного впливу на природне середовище.

Виходячи з наявності статистичних даних та розробленості методичних підходів, пропонуємо здійснювати оцінку складових природного капіталу та його загальну оцінку залежно від мети її здійснення:

1) для комплексної оцінки природного капіталу територій природно-заповідного фонду як економічної складової національного багатства на макро- та мікрорівнях – на основі рентного підходу;

2) для комплексної оцінки природного капіталу територій природно-заповідного фонду та визначення його впливу на сталий (збалансований) розвиток – на основі концепції загальної економічної цінності.

Методологічно оцінювання використання природних ресурсів доцільно будувати на основі критеріїв дотримання принципів через відповідні оціночні показники (індикатори). До таких принципів віднесено: відповідність класифікації територій та об'єктів природно-заповідного фонду України; забезпечення управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду; підтримання загального екологічного балансу регіонів; збереження природної різноманітності ландшафтів; збереження генофонду тваринного і рослинного світу. Враховуючи специфіку завдання здійснення оцінки використання природних ресурсів територій природно-заповідного фонду регіонів, перелік основних критеріїв має бути скоригований на зростання ролі природно-заповідного фонду регіонів у забезпеченні їх комплексного збалансованого розвитку. Відтак критеріями визначено: об'єкти природно-заповідного фонду України, органи державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду України, регіони України, види земель природно-заповідного фонду України, наявний генофонд тваринного і рослинного світу природно-заповідного фонду України. Основними методами комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду є: вимірювання, елементарно-теоретичний та структурно-генетичний аналіз і синтез, порівняння, групування, графічний метод, індексний метод, факторний аналіз, метод імплікаційних шкал, метод рейтингової оцінки. До переліку показників віднесено такі: площа природно-заповідного фонду, кількість об'єктів природно-заповідного фонду; кількість рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України; кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України; кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України; ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів; кількість відвідувачів об'єктів природно-заповідного фонду; кількість туристичних маршрутів; кількість працівників; витрати на утримання територій та об'єктів природно-заповідного фонду за джерелами фінансування.

Складність кількісного виміру впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіону пов'язана, щонайменше, з двома проблемами: по-перше, з пошуком узагальнюючого показника соціально-економічного розвитку, за

допомогою якого можна об'єднати різноманітні показники в один інтегральний; по-друге, з неможливістю співставлення більшості показників результатів діяльності територій природно-заповідного фонду з індикаторами, які відображають ефективність діяльності регіону. Вирішити ці питання можна шляхом порівняльної оцінки індикатора сталого розвитку та показника наявності територій природно-заповідного фонду на регіональному рівні. Запропонований підхід до оцінки впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіонів представлено на рис. 6.

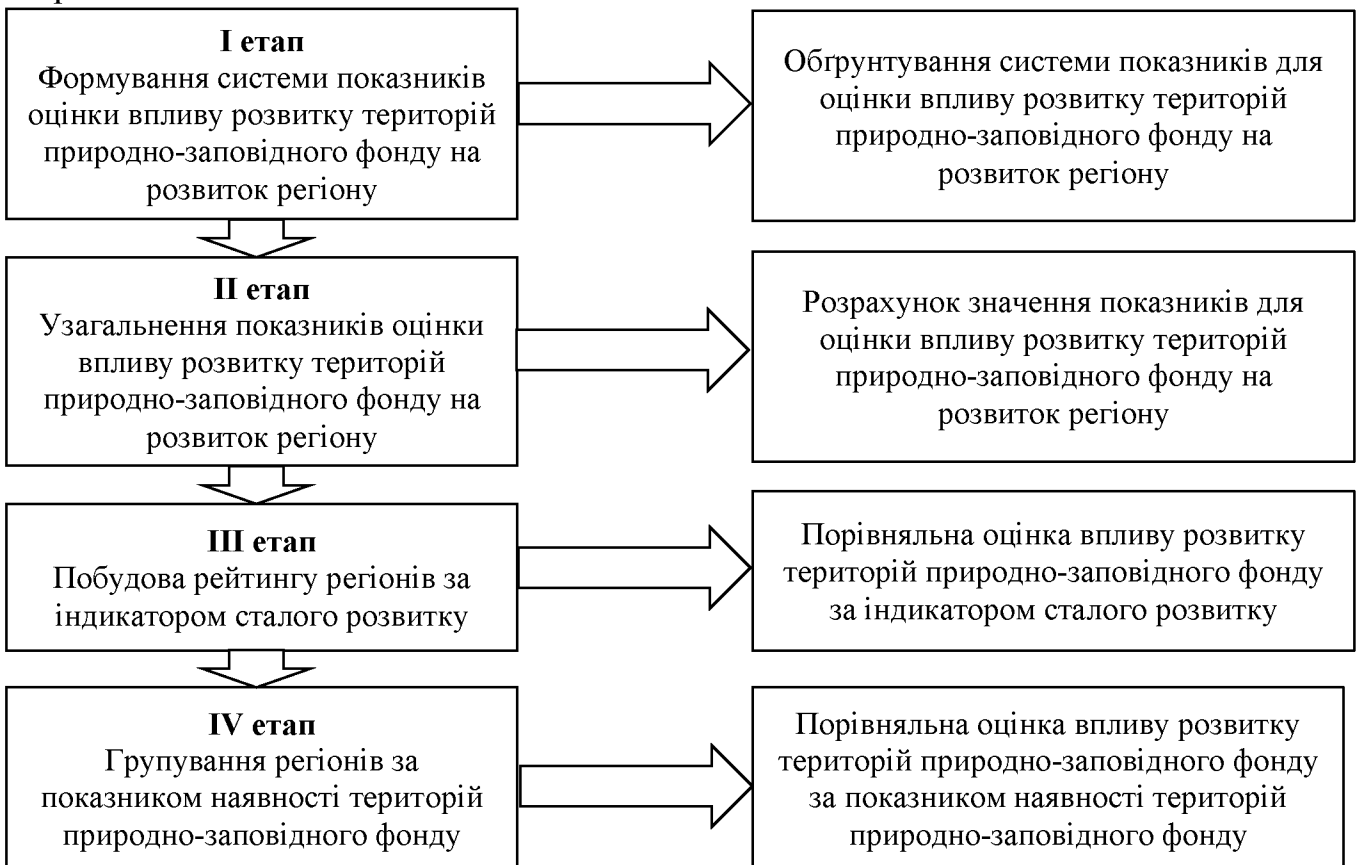

Рисунок 6 – Етапи оцінки впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіонів України

Створення та функціонування національних природних парків в Україні ставить за мету отримання прибутку завдяки наданню послуг туристам та відпочивальникам (готелі, мотелі, кемпінги, пікніки, пляжі, екскурсії тощо), не допускаючи при цьому порушення ландшафтних комплексів і біологічного різноманіття, тобто збалансованого соціально-економічного та екологічного розвитку заповідних територій. Відповідно до цього виникає необхідність встановлення диференційованих розмірів нормативного середньорічного економічного ефекту від використання біосферних та природних заповідників і національних природних парків та регіональних ландшафтних парків. Очевидним є те, що значення ефекту від використання територій національних природних та регіональних ландшафтних парків буде значно вищим, ніж значення від використання територій біосферних та природних заповідників.

Ретроспективний аналіз стану розвитку природно-заповідних територій виявив, що не всі землі, які знаходяться в межах територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, є об'єктами нормативної грошової оцінки. Так, згідно з Порядком нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель у межах населених пунктів), «об'єктами нормативної грошової оцінки є земельні ділянки природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, які не перебувають під водою і не входять до складу лісових земель на території адміністративно-територіальних одиниць України, крім АР Крим та м. Севастополя». При цьому нормативна грошова оцінка земельних ділянок під об'єктами, які здійснюють господарську діяльність на цих землях (крім лісогосподарської), проводиться за методикою визначення нормативної грошової оцінки земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Сказане засвідчує дискусійність і водночас актуальність та своєчасність наукового обґрунтування і розробки практичних рекомендацій щодо визначення реальної вартості земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, що дасть змогу поліпшити ситуацію у збереженні навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, прийняття науково обґрунтованих економічних рішень.

Визначальною умовою формування реальної вартості земель природно-заповідного фонду є врахування природної історико-культурної та рекреаційної цінності їх території. Тією чи іншою мірою можна визначити утилітарну вартість заповідних територій. На наш погляд, утилітарну вартість природних ресурсів заповідних територій можна визначити за двома підходами: перший – з урахуванням відношення чистого доходу до ставки капіталізації; другий підхід передбачає відношення рентного доходу до ставки капіталізації (рис. 7).

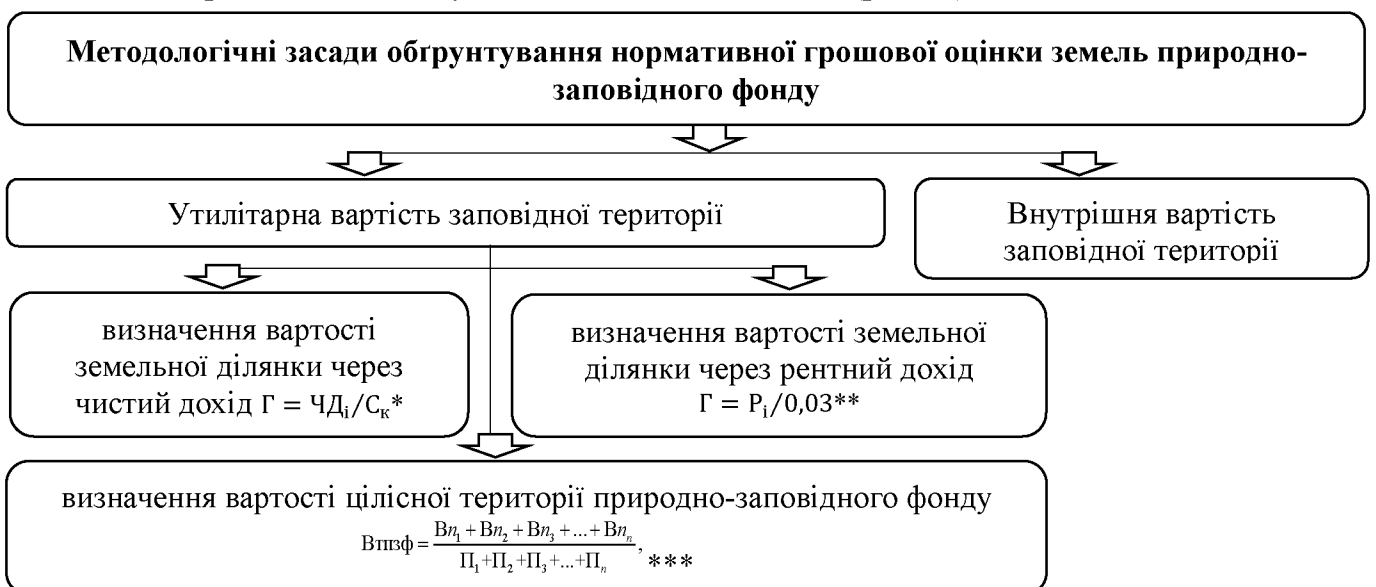

Рисунок 7 – Методологічні засади обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду

* Γ – вартість земельної ділянки, $ЧД_i$ – чистий дохід від використання природних ресурсів, грн; C_K – ставка капіталізації у вигляді десяткового дробу, що складає 0,03;

** P_i – інтегральна рента від використання природних ресурсів;

*** $V_{пзф}$ – вартість території природно-заповідного фонду, га; $V_{n_1}, V_{n_2}, V_{n_3}, V_{n_n}$ – вартість кожної із еколого-економічних планувальних зон, грн; $\Pi_1, \Pi_2, \Pi_3, \Pi_n$ – площа кожної з еколого-планувальних зон, га.

Стратегія інноваційного розвитку суспільства має бути орієнтована на підвищення якості його життя. Вихідним та принциповим моментом забезпечення умови нормального формування і функціонування життєвої стійкості людини є стратегія розвитку індустрії туризму. Унікальним засобом, що втілює в себе інноваційні компоненти розвитку туристичної галузі, є природно-рекреаційний потенціал – першоджерело інноваційного розвитку туризму. Однією з організаційно-економічних форм розвитку туристичної індустрії є рекреаційні територіально-виробничі комплекси.

Як засвідчують результати наукових досліджень (табл. 1, 2), у Миколаївській області цінність рекреаційного потенціалу на землях рекреаційного призначення виявилась у 2,2 раза вищою, ніж рекреаційних територій у межах національних природних парків, і більш як у 3 рази – рекреаційних територій на узбережжі Чорного моря.

Таблиця 1 Розрахунок вартості рекреаційного потенціалу в межах природних парків

Показники*	Розміщення рекреаційних територій у межах національних природних парків		Розміщення рекреаційних територій у межах регіональних ландшафтних парків	
	У цілому по області	Чорноморське узбережжя	У цілому по області	Чорноморське узбережжя
Е, грн/м ²	0,094	0,094	0,094	0,094
T _к	33	33	33	33
K _м	1,3	1,3	1,3	1,3
K _ц	0,2	0,2	0,2	0,2
K _с	1,3	1,3	1,1	1,1
Ц _н , грн/м ²	1,05	1,05	0,89	0,89
Ц _н , грн/га	10500	10500	8900	8900

* Ц_н – нормативна грошова оцінка земельної ділянки, грн; Е – нормативний середньорічний економічний ефект від використання земель рекреаційного призначення, грн/м²; T_к – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, який встановлюється на рівні 33 років; K_м – коефіцієнт, що враховує місцезонашування земельної ділянки; K_ц – коефіцієнт, що враховує цінність земель рекреаційного призначення; K_с – коефіцієнт, що враховує статус земель рекреаційного призначення.

Таблиця 2 Розрахунок вартості рекреаційного потенціалу в межах земель рекреаційного призначення

Показники	Розміщення рекреаційних територій у межах земель рекреаційного призначення	
	У цілому по області	Чорноморське узбережжя
Е, грн/м ²	0,050	0,050
T _к	33	33
K _м	1,3	1,3
K _ц	1,1	1,1
K _с	–	–
Ц _н , грн/м ²	2,36	3,22
Ц _н , грн/га	23600	32200

Цей феномен можна пояснити відсутністю науково-методологічних підходів визначення вартості землі, які б повністю забезпечили дотримання принципів формування ефективного землекористування.

Окреслюючи методологію визначення вартості рекреаційних територій, зазначимо, що в її основі має бути рентний дохід і термін капіталізації рентного доходу. Володіючи необхідним обсягом результатів практичного дослідження, для обґрунтування сутності рентного доходу зроблено висновок, що його величина визначається розміром доходу від відвідування рекреаційних територій без їх поліпшення, визначеного дослідним шляхом. Різниця між валовим і рентним доходами та витратами, понесеними на поліпшення рекреаційних територій, складатиме прибуток суб'єкта бізнесу.

У третьому розділі «**СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**» встановлено закономірності функціонування територій природно-заповідного фонду України на основі комплексної оцінки його розвитку; виявлено вплив розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіонів України, що дозволило обґрунтувати стратегію сталого розвитку заповідних територій.

На території України станом на кінець 2013 р. налічувалося 42 національних природних парків, 18 природних та 4 біосферних заповідників. Найстарішими серед них є Біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф.Е. Фальц-Фейна, утворений у 1898 р., Кримський природний заповідник та Канівський природний заповідник Київського університету ім. Тараса Шевченка, створені у 1923 р., а також Чорноморський біосферний заповідник, створений у 1927 р., який є найбільшим серед усіх об'єктів природно-заповідного фонду України.

Встановлено позитивну тенденцію як по зростанню кількості заповідників та національних природних парків України, так і по збільшенню площі земель у їх розпорядженні (рис. 8). Разом з тим, спостерігається значне збільшення навантаження на працівників земельної площі (до 30,7 га на працюючого), що порівняно з 1995 роком зросло на 52,2 відсотка.

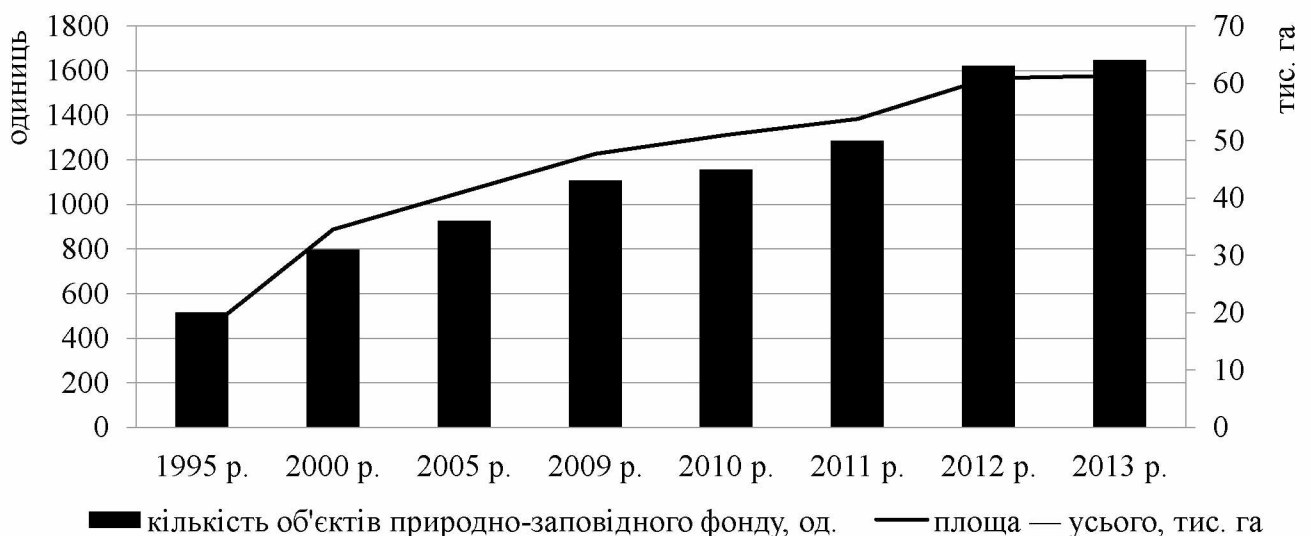

Рисунок 8 – Динаміка показників кількості та площі об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення в Україні

У цілому розподіл земель природно-заповідного фонду України в динаміці мало змінюється: порівняно з 2010 р. частка національних природних парків зросла на 3,0 в.п., відповідно, частка природних та біосферних заповідників зменшилась на 0,1 та 2,9 в.п. (рис. 9).

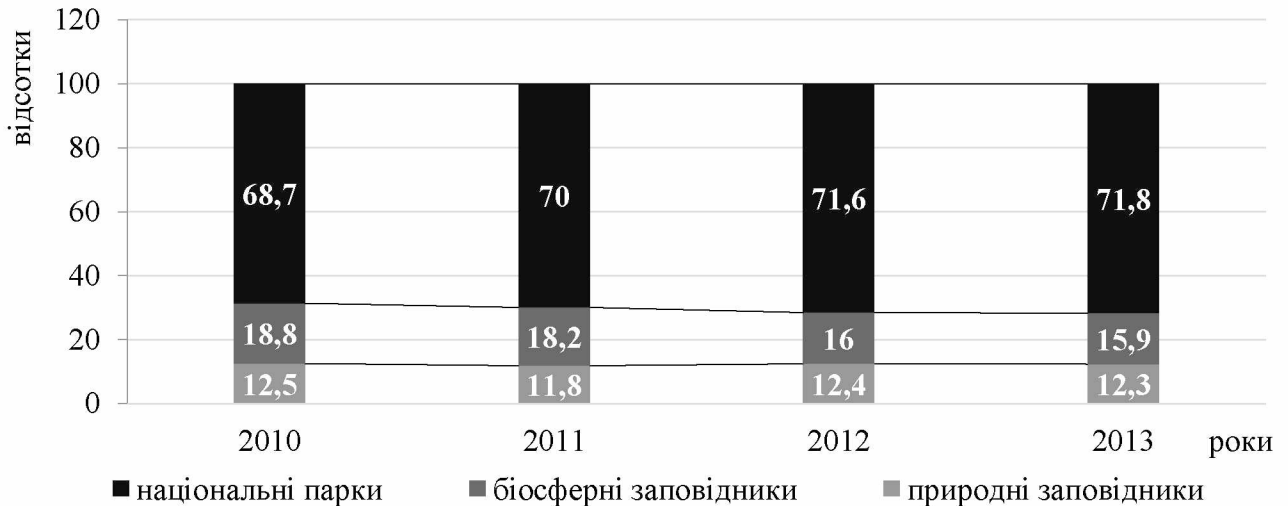

Рисунок 9 – Розподіл земель заповідників та національних природних парків в Україні, %

Питома вага земель природно-заповідного фонду, наданих у постійне користування, складає 43,6 %, але встановлено суттєві відмінності даного показника у розрізі об'єктів природно-заповідного фонду: 35,4 % по природних національних парках, 84,0 % по природних заповідниках та 65,7 % по біосферних заповідниках. У структурі земель природних національних парків та заповідників переважає частка лісів та лісовкритих площ (відповідно, 57,2 та 64,2 відсотка). Значно відрізняється структура земель біосферних заповідників, де найвищою є питома вага землі, під морем (47,9 відсотка).

Розподіл земель заповідників та національних природних парків за органами державного управління у 2013 році свідчить про значне їх переважання за кількістю у підпорядкуванні Міністерства екології та природних ресурсів України (39, що складає 60,9 % від загальної кількості).

Розподіл земель за їх категоріями відповідає, переважно, функціям та призначенню відповідних органів державного управління. Разом з тим, слід відмітити той факт, що в структурі земель природно-заповідного фонду Національної академії наук України взагалі відсутні землі сільськогосподарського призначення, причому лише в цій установі серед усіх досліджуваних.

Встановлена значна строкатість розподілу земель заповідників та національних природних парків за регіонами: найбільше таких земель у Хмельницькій (261,3 тис. га), Херсонській (212,7 тис. га) та Закарпатській (146,3 тис. га) областях; найменше – у Черкаській (2,0 тис. га), Дніпропетровській (3,8 тис. га) та Луганській (5,4 тис. га) областях. При цьому саме у найменш забезпечених землями заповідниках та національних природних парках областей України такі землі стовідсотково (у Луганській області – на 96,3 %) знаходяться у постійному користуванні. На

противагу, у Хмельницькій, Херсонській та Закарпатській областях відсоток земель, наданих у постійне користування, значно менший: відповідно, 1,7, 76,0 та 64,7 відсотка.

Разом з тим, в окремих областях у структурі земель є значні відхилення: в Запорізькій області найбільшою є частка внутрішніх вод (71,6 %); у Полтавській області переважають інші землі (83,0 %); в Одеській, Черкаській та Полтавській взагалі відсутні землі сільськогосподарського призначення. Така ситуація пояснюється двома фактами: по-перше, не у всіх областях є об'єкти природно-заповідного фонду або представлені лише окремі з них (природні заповідники, біосферні заповідники чи природні національні парки); по-друге, не всі об'єкти природно-заповідного фонду мають у своєму розпорядженні окремі категорії та види земель. Так, біосферні заповідники є лише в трьох областях України: Закарпатській, Одеській та Херсонській. При цьому сільськогосподарські землі повністю знаходяться в розпорядженні Карпатського біосферного заповідника, 60 % земель під внутрішніми водами зосереджено у Дунайському біосферному заповіднику (Одеська область), у Херсонській області найвища питома вага сухих відкритих земель з особливим рослинним покривом та землі під морем (відповідно, 92,9 та 96,1 відсотка).

Доведено наявність суттєвих відмінностей у розподілі та забезпеченні трудовими ресурсами залежно від видів об'єктів природно-заповідного фонду, їх підпорядкованості та регіональної належності. Так, порівняння зміни показників питомої ваги розподілу площ та трудових ресурсів показує, що при зростанні частки площ національних парків на 3,1 в. п. частка трудових ресурсів по них зменшується на 4,5 в. п.; по природних заповідниках, навпаки, – при зменшенні частки площ на 0,2 в. п. частка трудових ресурсів зростає на 6,6 в. п.

Значно відрізняється розподіл працівників заповідників та національних природних парків у групах та конкретних об'єктах природно-заповідного фонду. Так, у природних заповідниках зосереджена найбільша частка працівників екосистеми (33,0 % від загальної їх кількості); у біосферних заповідниках – наукових співробітників та працівників рекреації (відповідно, 22,3 та 21,8 %); у національних природних парках – працівників рекреації та служби охорони (відповідно, 78,2 та 66,4 відсотка). Разом з тим, працівники рекреації взагалі відсутні у природних заповідниках.

Встановлено значні відмінності у фінансуванні витрат об'єктів природно-заповідного фонду, які залежать від статусу та регіональної належності об'єкта, коли йдеться про фінансування з місцевих бюджетів. Більшу частину витрат на утримання заповідників та національних природних парків України в 2013 році (як і в попередні роки) складають витрати з державного бюджету.

У розрізі областей коливання частки бюджетного фінансування складають від 58,2 % по Запорізькій області до 100,0 % по Вінницькій, Дніпропетровській та Рівненській областях. Пояснити такі дані складно, адже по більшості із зазначених природних заповідників та національних природних парків є цифри про відвідувачів даних об'єктів, а отже, є можливості для отримання додаткових коштів з інших джерел.

У загальній сумі витрат на утримання заповідників та національних природних парків України в 2013 р. найбільшу питому вагу мають АР Крим (12,1 %), Закарпатська (14,0 %) та Івано-Франківська (13,2 %) області; найменша частка припадає на Вінницьку (0,5 %), Луганську (0,6 %) та Дніпропетровську (0,9 %) області.

Питомі витрати в розрахунку на одного працівника та один гектар площі неоднаково найвищі та найменші для об'єктів природно-заповідного фонду. Так, найвищими в розрахунку на одного працівника є витрати у національних природних парках, а в розрахунку на один гектар площі – в природних заповідниках.

Вагомими показниками економічної діяльності об'єктів природно-заповідного фонду є також індикатори ємності стаціонарних рекреаційних об'єктів, кількості відвідувачів об'єктів ПЗФ та кількості туристичних маршрутів. У динаміці дані показники змінюються неоднаково: значно зросла кількість маршрутів – на 38,0 %, майже не змінилась ємність стаціонарних рекреаційних об'єктів – зросла на 0,8 %, при цьому кількість відвідувачів об'єктів природно-заповідного фонду зменшилась на 26,5 відсотка. Тобто усі заходи, розроблені для збільшення кількості відвідувачів та додаткового залучення коштів, не мали успіху. Очевидно, крім іншого, рекламна компанія більшості об'єктів природно-заповідного фонду була неефективною. Надходження коштів до спеціальних фондів, як правило, обмежується декількома видами послуг, у той час як сфера обслуговування практично будь-якого парку може включати не менше десятка послуг, орієнтованих, щонайменше, на різні вікові групи населення.

Для оцінки кількісного виміру впливу природно-заповідного фонду на розвиток регіону через порівняльну оцінку показника наявності територій природно-заповідного фонду на регіональному рівні були обрані відповідні показники економічного, екологічного, соціального, аграрного та інвестиційно-фінансового блоків.

Так, перші шість місць за рейтингом частки земель природно-заповідного фонду в загальній площі регіону посіли Хмельницька, Закарпатська, Івано-Франківська, Волинська області та м. Київ (за виключенням Херсонської області), які входять до груп з найвищим, високим та середнім рівнем сталого розвитку регіону. При цьому Кіровоградська область, в якій відсутні території природно-заповідного фонду, посіла останнє місце в рейтингу сталого розвитку регіонів України.

У групі з високим рівнем сталого розвитку виключення складають Тернопільська та Полтавська області, які за рейтингом частки земель природно-заповідного фонду в загальній площі регіону посіли, відповідно, 18-те та 19-те місця. Зазначені регіони займають високі рейтингові позиції відповідно за безпекою життя (5-те місце) та якістю життя (3-тє місце), що мало значний вплив на загальний рівень сталого розвитку.

У групі з низьким рівнем також є виключення – це Херсонська, Запорізька та Одеська області, які за рейтингом частки земель природно-заповідного фонду в загальній площі регіону посідають, відповідно, 4-те, 7-те та 9-те місця. Запорізька та Одеська області займають, відповідно, 25-те та 22-те місця у рейтингу за якістю життя, зокрема, екологічною їх складовою, що свідчить про неефективне

використання наявних територій природно-заповідного фонду. Херсонська область займає 25-те місце у рейтингу за безпекою життя (табл. 3).

Таблиця 3 Оцінка кількісного виміру впливу природно-заповідного фонду на сталий розвиток регіону через порівняльну оцінку його індикатора у 2013 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Рейтинг за індексом сталого розвитку	Рейтинг за якістю життя	Рейтинг за компонентами якості життя			Рейтинг за безпекою життя	Площа земель природно-заповідного фонду		Рейтинг за часткою площі ЦЗФ
			екологічна	економічна	соціальна		тис. га	по відношенню до загальної площі регіону, %	
Найвищий рівень сталого розвитку									
м. Київ	1	1	11	1	1	1	4,5	5,4	5
Високий рівень сталого розвитку									
Чернівецька	2	2	1	26	4	4	27,8	3,4	8
Івано-Франківська	3	18	16	25	14	2	114,3	8,2	3
Закарпатська	4	15	12	24	12	3	146,3	11,5	2
Тернопільська	5	10	9	23	8	5	17,5	1,3	18
Львівська	6	8	4	9	16	6	60	2,7	11
Київська	7	7	21	6	3	8	-	-	25
Полтавська	8	3	10	5	9	14	30,7	1,1	19
Середній рівень сталого розвитку									
Хмельницька	9	4	5	15	2	16	261,3	12,7	1
Харківська	10	5	20	4	6	15	22,7	0,7	21
Рівненська	11	16	8	21	18	7	47,7	2,4	12
Севастополь	12	9	2	27	13	10	-	-	25
Чернігівська	13	6	6	18	5	17	40,7	1,3	17
Волинська	14	11	3	22	17	9	91,3	4,5	6
Вінницька	15	13	18	12	7	11	20,2	0,8	20
Черкаська	16	12	14	13	11	18	2	0,1	23
Житомирська	17	17	7	16	24	12	51	1,7	14
Низький рівень сталого розвитку									
Запорізька	18	25	25	10	10	13	94,9	3,5	7
АР	19	21	19	7	25	22	74,8	2,9	10
Сумська	20	20	15	17	20	24	39,6	1,7	15
Одеська	21	22	22	8	21	21	99,4	3	9
Донецька	22	14	26	2	26	27	64,5	2,4	13
Дніпропетровська	23	24	27	3	23	23	3,8	0,1	24
Херсонська	24	19	17	20	15	25	212,7	7,5	4
Миколаївська	25	26	23	14	19	20	43	1,7	16
Луганська	26	27	24	11	22	19	5,4	0,2	22
Кіровоградська	27	23	13	19	27	26	-	-	25

Групування регіонів України за наявною площею територій природно-заповідного фонду у 2013 р. засвідчило прямий вплив збільшення площі територій природно-заповідного фонду на зростання показників комплексного розвитку регіону: усі найвищі показники отримані у III та IV групах; виключення склав

індикатор захворюваності дітей у віці до 14 років – найнижчий рівень зафіксовано у II групі (табл. 4).

Таблиця 4 Групування регіонів України за наявною площею територій природно-заповідного фонду у 2013 р.

Показники	Групи за площею територій природно-заповідного фонду, тис. га				
	I	II	III	IV	всього (в середньому по Україні)
	від 0 до 147,47	від 147,48 до 294,95	від 294,96 до 442,43	більше 442,44	
Кількість регіонів у групі, од.	11	4	4	4	23
Валовий регіональний внутрішній продукт у розрахунку на 1 га площі природно-заповідного фонду, тис. грн	5747,4	2530,6	3112,4	17051,6	2085,0
Обсяг реалізованих послуг (у ринкових цінах) підприємствами сфери послуг у розрахунку на 1 га площі природно-заповідного фонду, тис. грн	89,3	94,9	142,1	581,6	114,7
Кількість туристів, обслугованих туроператорами в межах території України у розрахунку на 1 га площі природно-заповідного фонду, чол.	65398	163562	793906	332564	207629
Питомі витрати на утримання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, грн на 1 га	86,96	226,78	342,41	602,58	167,27
Захворюваність дітей у віці до 14 років, осіб	1495	511	579	557	3142
Доходи від наданих послуг у сфері сільського (зеленого) туризму у розрахунку на 1 га площі природно-заповідного фонду, грн	1,97	19,08	37,11	13,29	10,74
Капітальні інвестиції у розрахунку на 1 га площі природно-заповідного фонду, тис. грн	80,9	70,2	162,8	585,8	108,9

Встановлено значні відмінності в обсягах сплати суб'єктами природно-заповідного фонду податків, зборів та платежів до державного та місцевих бюджетів, які залежать від статусу регіональної належності та майнових прав об'єкта. Надходження коштів до місцевих бюджетів, як правило, обмежується декількома видами податків та зборів (податок на майно та туристичний збір), у той час як більша їх частина і за кількістю, і за обсягами відрахувань надходить до державного бюджету (екологічний податок, рентна плата, податок на доходи фізичних осіб).

У четвертому розділі «**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ**» досліджено інформаційний базис планування розвитку заповідних територій і об'єктів регіонів; розкрито інституціональні засади управління розвитком заповідних територій; здійснено діагностику організаційного механізму управління заповідними територіями.

У системі державного управління соціальними, економічними та іншими процесами все більшого поширення набуває державна регіональна політика. Зважаючи на це, стратегічну лінію управління заповідними територіями й об'єктами слід розглядати у контексті регіональних та місцевих інтересів. Тому об'єктом дослідження, присвяченого розв'язанню проблем підвищення ефективності природно-заповідних територій і об'єктів, визначено Причорноморський регіон, куди входять Миколаївська, Одеська і Херсонська області, які за своїми ознаками мають ту спільність, що, забезпечуючи високий потенційний рівень репрезентативності ландшафтних та біотичних комплексів, їх компонентів, ценозів і популяцій, знаходяться під загрозою деградації внаслідок суцільного розорювання степів та втрати видів флори і фауни, забруднення вод господарськими, комунальними, промисловими стоками і поверхневими стоками з оброблюваних у сільському господарстві земель. Запропонована управлінням екології та природних ресурсів у Миколаївській області екомережа Миколаївської області з географічної точки зору відповідає вимогам сталого розвитку, але з точки зору просторової організації території носить суперечливий характер, що породжує конфлікти у сфері земельних і виробничих відносин: розробники схем екомереж у регіонах методологічно трансформують орні землі, які є власністю селян, в угіддя з підвищеною екологічною стабільністю – сіножаті, пасовища тощо (табл. 5).

Таблиця 5 Площа прогнозованих складових екомережі до 2020 р., тис. га

Складові екомережі	Херсонська область	Миколаївська область	Одеська область
Сіножаті та пасовища	166,1	271,3	405,3
Ліси та лісовкриті площі	151,4	122,2	223,8
Відкриті і заболочені землі	31,1	21,0	72,1
Радіоактивно забруднені землі, які вилучені з господарського використання	–	–	–
Відкриті землі, де немає рослинного покриву або він є незначним	113,1	32,1	33,8
Води	431,1	128,8	211,8
Всього	892,8	575,1	946,8
У % від загальної площі області	31,3	23,4	28,4

Основними заходами формування регіональних екологічних мереж є створення природно-заповідних територій і об'єктів. Дослідження показали, що в Україні недосконала логістика процедури практичної реалізації ідеї майбутньої заповідної території: з часу підготовки і подання до державних органів клопотання про створення об'єктів природно-заповідного фонду і до розроблення проекту організації території заповідного об'єкта проходить багато часу, деколи більше 20 років, у результаті чого ці об'єкти є нелегітимними. З метою вирішення визначеної проблеми нами сформована логістика процедури проектування заповідних територій (рис. 10).

Визначальним чинником економічного розвитку, збереження і відтворення біорізноманіття є сформованість інституціонального середовища. Зосереджуючи увагу на інституціоналізації процесу збереження і відтворення біорізноманіття і

ландшафтів, зазначимо, що суб'єкти інституціоналізації доцільно поділяти на інститути, що безпосередньо охороняють біорізноманіття і ландшафти та опосередковано їх охороняють. Однак формальні інститути не забезпечують умов досягнення екологічних пріоритетів.

Рисунок 10 – Логістика процедури проектування заповідних територій для їх ефективного функціонування

В умовах глобальної конкуренції необхідно не просто забезпечити збереження біорізноманіття та ландшафтів, розвинути для цього мережу природно-заповідних територій та об'єктів, а сформувати нову парадигму розвитку, яка б базувалась на неформальних інститутах.

У заповідній справі як інституті збереження біорізноманіття та ландшафтів не можна допустити розриву між формальними і неформальними інститутами, оскільки фрагментація цих інститутів негативно позначається на якісних змінах об'єктів управління, тому сполучення цих інститутів дає не просто сумарний ефект, а приводить до якісно нових трансформацій у заповідній справі. Алгоритм створення та розвитку неформальних інститутів територій природно-заповідного фонду представлено на рис. 11.

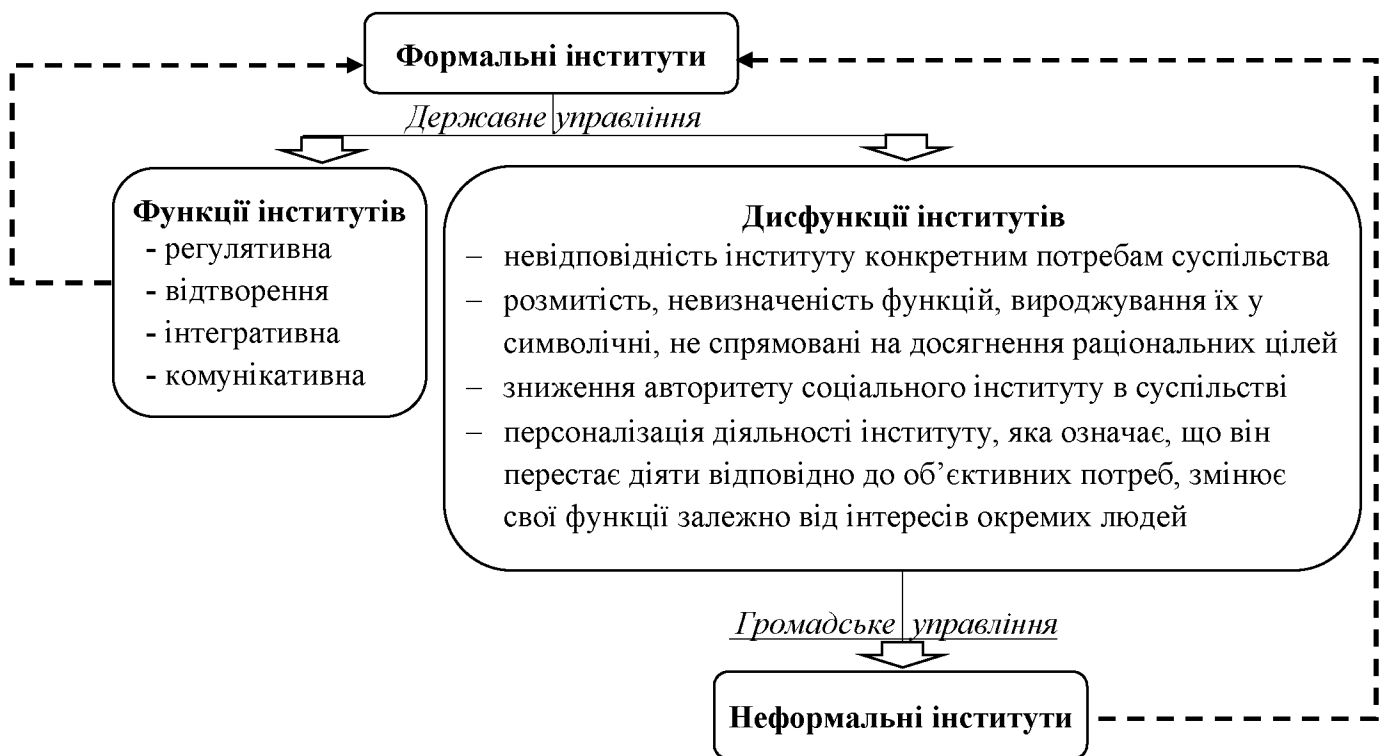

Рисунок 11 – Алгоритм створення та розвитку неформальних інститутів управління територіями природно-заповідного фонду

За результатом дослідження встановлено, що головною причиною протиріч у системі управління природно-заповідним фондом є нечіткий порядок розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. На підставі цього вважаємо, що згадувана урядова постанова про затвердження Порядку має бути наповнена новим змістом: «Порядок розроблення проектів землеустрою територій природно-заповідного фонду, іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення». У переліку питань стосовно змісту роботи, що впливатимуть з Порядку, необхідно виділити наступні: аналіз вихідних матеріалів (наукове обґрунтування створення заповідних територій, їх розміщення, площі тощо);

підготовка робочого плану виконання робіт; обстеження земельних ділянок на місцевості, складання плану рекогносцирувального обстеження; здійснення порівняльного аналізу відповідності земельних ділянок, передбачених для розвитку заповідних територій, і можливість розміщення на них земельних ділянок, уже занесених до Державного земельного кадастру; кадастрова зйомка земель; опрацювання матеріалів польових вимірювань; складання каталогу координат зовнішніх і внутрішніх меж; складання кадастрових планів, креслень перенесення меж земельних ділянок в натуру (на місцевість); функціональне зонування та визначення режиму використання території; вирахування площ угідь у розрізі сільських рад за землекористувачами та землевласниками із наступним складанням відповідних експлікацій земельних угідь; розробка проекту землеустрою та його попереднє погодження; складання актів погодження меж земельних ділянок із землевласниками та землекористувачами; погодження проектної документації із власниками і первинними користувачами земель, що входять у межі території об'єкта природно-заповідного фонду, а також із суміжними землевласниками та землекористувачами; передача складеного проекту на розгляд комісією в рамках своєї компетенції щодо погодження документації із землеустрою; підготовка та направлення проектів на державну експертизу землепорядної документації; винесення на місцевість меж ділянок заповідних територій з наступною передачею знаків на збереження.

Доведена необхідність удосконалення методології формування екологічної мережі. Насамперед, необхідно зосередити увагу не на формуванні «схеми» екологічної мережі, оскільки вона, в цілому, демонструє ознаки слабо формалізованих задач, у результаті чого лише відтермінується час щодо активного втручання у процеси збереження біорізноманіття та ландшафтів. Відповідно до цього, формування екологічної мережі повинно здійснюватись на основі концепції підпорядкованості та узгодженості стратегій «знизу – доверху», тобто за вертикальною ієрархією, починаючи з території сільської чи селищної ради і до району, області і держави, або ж за басейновим принципом. Важливо, що це має бути не схема формування екологічної мережі, а її проект, який буде реалізовано втіленням у стратегію планування території. У цьому зв'язку в стратегічному плані має бути проведено моніторинг суспільної думки громадян відповідних територіальних громад щодо створення екологічної мережі, її елементів, за результатами якого необхідно ставити питання про доцільність створення інституційної та ресурсно-інтелектуальної основи, яка займатиметься питаннями стратегічного планування екомережі.

Особливо важливою є правильна організація процесу використання заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду. Одним із механізмів досягнення даної умови є науково обґрунтоване зонування цих територій. Сьогодні законодавчо-нормативні регламенти передбачають формування чотирьох функціональних зон у національних природних та регіональних ландшафтних парках, а саме: заповідної; зони регульованої рекреації; зони стаціонарної рекреації; господарської зони. Але на даний час доцільність цих зон не доведена. Наприклад, враховуючи вразливість екосистеми Національного природного парку «Білобережжя Святослава

(Кінбурнська коса)», у разі зростання на нього антропогенного навантаження, вона може виявитись непридатною для представників флори, фауни та місцевого населення. У зв'язку з цим сформульовано два сценарії розвитку Кінбурна. Перший сценарій – це розвиток рекреацій шляхом будівництва готелів та баз масового відпочинку на Кінбурні, другий сценарій передбачає, що місцеве об'єднання громадян спільно з дирекцією Національного природного парку «Білобережжя Святослава» та (або) дирекцією регіонального ландшафтного парку «Кінбурнський» надаватимуть комплекс рекреаційно-туристичних послуг, який не передбачає будівництва готелів та іншої інфраструктури. Такий сценарій зонування заповідних територій, який враховує українські особливості, є ефективним елементом реалізації стратегії їх розвитку та забезпечення ефективності використання грошових коштів.

У п'ятому розділі «УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ» запропоновано напрями використання заповідно-рекреаційного потенціалу територій на основі інтегрованої економічної оцінки; обґрунтовано модель ефективного управління розвитком природно-заповідних територій регіонів; розкрито наукові та прикладні основи стратегічного планування розвитку територій природно-заповідного фонду.

Виходячи із методологічних положень визначення термінів окупності туристичних маршрутів, ми провели економічні розрахунки ефективності рекреаційної діяльності в рамках Національного природного парку «Білобережжя Святослава»: окупність туристичних маршрутів не перевищує двох місяців, що свідчить про економічну доцільність рекреаційної діяльності трьох туристичних маршрутів: «Великий Кінбурнський» довжиною 21 км, «Чисті води Ягорлика» довжиною 18 км та «Суворівський» довжиною 9 км (табл. 6).

Таблиця 6 Показники окупності інвестицій туристичних маршрутів

Показники	Туристичні маршрути		
	1	2	4
Інвестиції, грн	21880	12210	15140
Чистий прибуток, грн	154428	134055	111200
Термін окупності інвестицій, років	0,15	0,1	0,14
Термін окупності інвестицій, місяців	1,8	1,2	1,6

Тому вважаємо за доцільне дирекції парку створити на його території господарську структуру, яка б спеціалізувалась на рекреаційній діяльності, в результаті чого значно поліпшилось би фінансування діяльності парку завдяки перерозподілу коштів між згадуваною господарською структурою і Національним природним парком.

У цілому формування бюджету парку складатиметься із фінансування з державного бюджету, частки коштів від рекреаційної діяльності, цільового екологічного фонду (частина штрафів та грошових стягнень за шкоду в розмірі 70 % загальної суми штрафів та грошових стягнень); коштів, одержаних від реалізації конфіскованого або вилученого відповідно до законодавства майна, яке було

знаряддям або предметом правопорушення на його території; частини платежів підприємств, установ та організацій за забруднення відповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду, що визначається на підставі еколого-економічної оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище; пожертвувань та ін.

За допомогою імітаційного моделювання вирішено задачу оптимізації кількості місць для організації відпочинку туристів у Національному природному парку «Білобережжя Святослава» з урахуванням вартості послуг квартироздавача, результат якої підтвердив, що максимальний добовий дохід від надання послуг туристам складає майже 127 тис. грн. Але для його отримання потрібно мати у наявності 286 кімнат для туристів «VIP-класу» та 314 кімнат для «Бізнес-класу», тобто максимальний добовий дохід буде більшим від мінімально необхідного на 39 тис. грн. Реалізація запропонованого проекту дозволить не лише відшкодувати державі 2,5 млн грн, що виділяються щорічно з державного бюджету, але і забезпечить додаткові надходження, що можуть бути спрямовані на виконання низки додаткових заходів щодо підтримки розвитку Національного природного парку, поліпшення соціально-культурної сфери регіону.

Одним з основних механізмів узгодження інтересів природи і суспільства є процеси управління і регулювання. Досвід розробки стратегій розвитку заповідної справи свідчить, що результати їх будуть ефективними за умови формування конструктивних принципів менеджменту. Пошук системи науково обґрунтованих принципів менеджменту, які позитивно можуть вплинути на досягнення поставленої мети, показав, що ці принципи умовно можна поділити на дві групи: основні і специфічні, тобто ті, що властиві конкретній сфері діяльності. Основними принципами управління заповідними територіями та об'єктами природно-заповідного фонду є:

- 1) цільове використання заповідних територій;
- 2) захищеність усіх категорій земель заповідного фонду (домінанта нематеріальних цінностей заповідних територій перед матеріальними; відмова від абсолютної заповідності у природних заповідниках; вільний вибір функціональних зон у процесі розроблення проекту землеустрою; організація територій усіх категорій земель природно-заповідного фонду; принцип холізму; принцип збільшення добра для заповідних територій, не вимагаючи нічого натомість; принцип відновлення справедливості; пріоритет моральності у заповідній справі; відмова від штучного створення ділянок «дикої природи»; врахування прибутків нематеріального походження; інформаційне забезпечення; соціальна відповідальність керівника за результати своєї діяльності; гарантії прав власності на земельні ділянки; пріоритет екології над економікою; державний протекціонізм і регулювання господарської діяльності; об'єднання капіталів; ситуативність; комплексність і плановірність; регіональний підхід; співробітництво з місцевим населенням).

Орієнтування менеджера на дотримання наведених принципів у своїй управлінській діяльності здатне сприяти ефективному досягненню поставленої мети у розвитку заповідної справи завдяки синергетичному ефекту, який виникатиме внаслідок спільної їх дії. Розвиваючи стратегію управління заповідними територіями природно-заповідного фонду, останні необхідно вписувати в систему пріоритетів

соціально-економічного розвитку регіону.

Особливої уваги потребує ставлення туристичної сфери діяльності до можливостей використання ресурсу заповідних територій Чорноморського регіону, оскільки туризм як елемент державної політики займає важливе місце в системі пріоритетів соціально-економічного розвитку регіонів і України в цілому. Досвід здійснення програм туризму та екскурсій свідчить, що результат туризму буде ефективним за умови зонування заповідних територій і об'єктів, визначення допустимих антропогенних навантажень на територію, оцінки впливу туристичної діяльності на довкілля та ін. Відтак обґрунтування стратегічних цілей і завдань розвитку туристичної індустрії вимагає з'ясувати конкурентні переваги та потенційні загрози, які надходять із зовнішнього середовища, а також можливості та слабкі сторони.

У регіональній стратегії соціально-економічного розвитку чільне місце відведено плануванню розвитку територій природно-заповідного фонду. Це зумовлено особливостями географічного розташування, наявністю унікальних природних ресурсів, багатства історико-культурного, туристично-рекреаційного потенціалу та вирішення проблем збереження біорізноманіття. Одним з ефективних інструментів розв'язання окреслених проблем є, власне, стратегічне планування розвитку природно-заповідних територій, засноване на створенні саморегульованої екологічної та соціально-економічної системи, з усвідомленням активізації природоохоронної діяльності. Це дозволяє оптимізувати використання природних, людських, матеріальних ресурсів, що забезпечує сталий розвиток територій та гарантуватиме екобезпеку регіону, захист біорізноманіття, обмеження забруднення природи, розв'язання питання охорони здоров'я шляхом створення безпечного, чистого і приємного навколишнього середовища, забезпечення права на відпочинок, культурне життя і розваги.

Формування ціннісної системи стратегічного планування передбачає перехід від традиційних методів планування до багатовимірної методології досліджень. Йдеться про нову якість інноваційного управління заповідними територіями, орієнтованого на швидку адаптацію їх як ресурсу, у відповідь на виклики ринку послуг, забезпечуючи баланс екологічної рівноваги. З цією метою обов'язковими принципами планування інноваційного розвитку заповідних територій регіонів повинні бути: впровадження політики просторового планування; узгодженість галузевих програм; комплексний підхід; доступність заповідних територій та об'єктів для людей; принцип загальнодержавності; підтримка розвитку заповідної справи органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; використання форсайту; врахування регіональних особливостей розвитку заповідних територій та об'єктів; принцип гласності; розширення і відтворення екологічної мережі; відтворення заповідних територій та ін.

Позитивним наслідком запровадження кластеру є формування в рамках заповідних територій діяльності сервісного спрямування (туризм, відпочинок, спортивні заходи, лікування тощо). Наведені принципи служать фундаментальною основою планування розвитку заповідних територій та об'єктів, яке знаходить своє продовження у реалізації прийнятої стратегії їх розвитку (рис. 12).

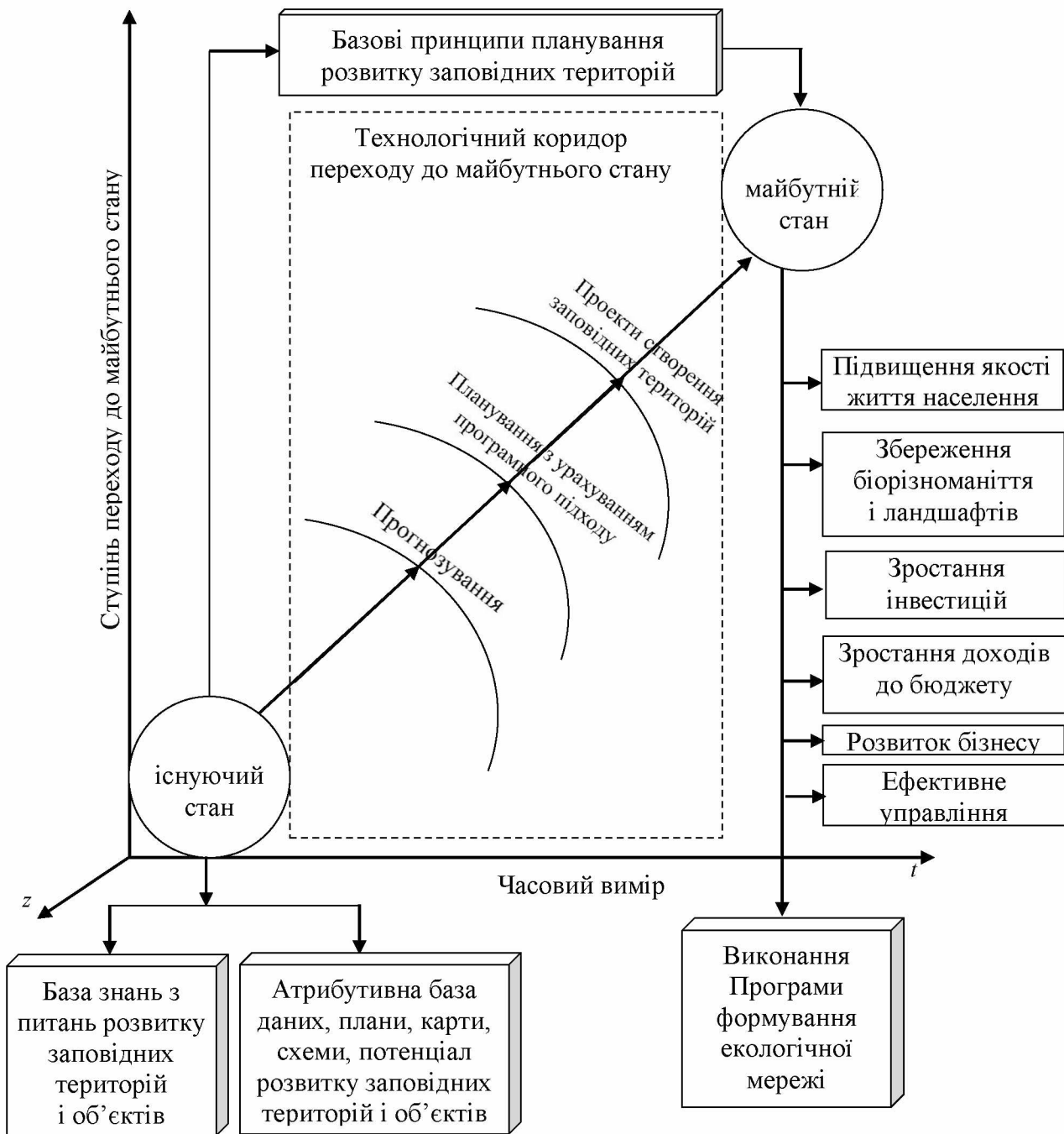

Рисунок 12 – Регіональна модель стратегії планування розвитку заповідних територій та об'єктів

Вектор, який поєднує існуючий стан розвитку заповідних територій і об'єктів із майбутнім станом об'єкта, не завжди забезпечує прямолінійний рух на шляху до досягнення мети. Це зумовлено впливом середовища на процеси, орієнтовані на виконання заздалегідь заданих дій, яке слід розглядати через призму макрооточення, безпосереднього оточення і внутрішнього середовища, кожен з яких відрізняється своїм смисловим наповненням. Тому врахування впливу зовнішнього середовища на процес досягнення мети є принциповим в управлінській діяльності заповідною справою.

ВИСНОВКИ

У дисертації на комплексно-системному рівні вирішена важлива науково-прикладна проблема, яка являє собою обґрунтування теоретико-методологічних підходів до формування і розвитку заповідних територій в умовах глобалізації з метою збереження біорізноманіття і ландшафтів, забезпечення соціально-економічного розвитку територій та поліпшення стандартів якості життя населення регіонів.

У результаті виконаного дослідження сформульовано наступні висновки:

1. Встановлено, що досягнення соціально-економічних і екологічних цілей розвитку держави та її регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках передбачає ефективний розвиток заповідних територій як необхідного і важливого інструменту підтримання загального балансу розвитку національної господарської системи.

2. Важливою складовою побудови теорії ефективного управління заповідними територіями є принципи їх формування та використання. На основі досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, а також керуючись чинним законодавством України, сформовано систему принципів формування та використання територій природно-заповідного фонду України. До останніх слід віднести: принцип відбору об'єктів; принцип забезпечення мети; принцип відповідності класифікації територій та об'єктів природно-заповідного фонду; принцип дотримання вимог за використанням територій та об'єктів природно-заповідного фонду; принцип охорони навколишнього природного середовища; принцип формування, збереження та використання екомережі.

3. Ретельний аналіз законодавства України свідчить, що в ньому, фактично, наявні всі необхідні елементи, що можуть забезпечувати відповідне збереження біорізноманіття на сучасних методичних засадах. Однак через традиційні особливості правозастосування в Україні, наявність правових колізій більшість із цих положень лишаються недієвими. Крім того, деякі аспекти законодавства потребують уточнення й конкретизації.

4. Дослідження положень теорії комплексного розвитку регіону дозволили систематизувати наукові підходи та запропонувати авторське тлумачення категорії «комплексний розвиток регіону», яка являє собою повне використання потенціалу регіону, що сприяє розширеному відтворенню ресурсів та зростанню рівня конкурентоздатності при забезпеченні екологічної, соціальної та економічної збалансованості. Встановлено, що методологія вибору стратегії комплексного регіонального розвитку повинна передбачати визначення її мети, якісних параметрів, парадигми розвитку та цільових функцій, що дозволить визначити складові стратегії та пріоритети політики комплексного розвитку регіонів. Доведено, що екологічна складова має бути пріоритетним її напрямом не лише з точки зору забезпечення екологічної рівноваги, але й завдяки її здатності забезпечити значний синергетичний ефект в інших сферах: економічній, соціальній, інвестиційній, фінансовій, аграрній та промисловій.

5. Ефективність розвитку заповідних територій у сучасній системі національного господарства визначається рівнем їх інвестування, що в кінцевому

підсумку забезпечує високі дивіденди всьому суспільству. З точки зору планування обсягів інвестицій для досягнення стратегічних цілей розвитку заповідних територій, важливості туризму з виділенням природних територій, особливо привабливих з естетичної і рекреаційної точки зору, важливо створити мережу репрезентативних, найбільш перспективних туристичних маршрутів та екологічних стежок. У методологічному контексті на прикладі Національного природного парку «Білобережжя Святослава» нами розглянуто потенціал кожного із туристичних маршрутів як умову мотивації розвитку екотуристичних ринків у регіоні.

6. Доведено, що інноваційний розвиток заповідних територій можливий за наявності відповідних ресурсів та за умови здійснення господарської діяльності на них у рамках принципів адаптивності, динамічності, самоорганізації та саморозвитку. Особливу роль як інструменту залучення інвестицій у розвиток заповідної справи у механізмі розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі відведено інституту права власності на землю. Актуальність розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду в сучасних суспільно-політичних реаліях України зумовлює необхідність теоретико-методологічного переосмислення традицій політики регіонального розвитку заповідної справи, створення ефективних правових, інституціональних та фінансових інструментів, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності Причорноморського регіону та зростання індексу якості життя людей, створення адекватного мотиваційного середовища формування відтворювальних чинників розвитку заповідно-рекреаційної діяльності. Вирішення поставлених завдань ми вбачаємо у реалізації визначених інноваційних пріоритетів розвитку заповідних територій природно-заповідного фонду країни.

7. Обґрунтовано, що методологічні та методичні основи комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду регіонів мають включати систему принципів, критеріїв, методів та показників комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду України. Кількісний вимір впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіону доцільно проводити через порівняльну оцінку індикатора сталого розвитку та показника наявності територій природно-заповідного фонду на регіональному рівні.

8. Встановлено, що утилітарну вартість заповідних територій можна визначити за двома підходами: перший – з урахуванням відношення чистого доходу до ставки капіталізації; другий підхід передбачає відношення рентного доходу до ставки капіталізації. Окреслюючи методологію визначення вартості рекреаційних територій, зазначимо, що в її основі повинен бути рентний дохід і термін капіталізації рентного доходу.

9. У результаті аналізу сучасного стану територій природно-заповідного фонду встановлено позитивну тенденцію як за зростанням кількості заповідників та національних природних парків України, так і за зростанням площі земель у їх розпорядженні. Разом з тим, спостерігається значна строкатість розподілу земель заповідників та національних природних парків за регіонами: найбільше таких земель у Хмельницькій (261,3 тис. га), Херсонській (212,7 тис. га) та Закарпатській (146,3 тис. га) областях; найменше – у Черкаській (2,0 тис. га), Дніпропетровській (3,8 тис. га) та Луганській (5,4 тис. га) областях. При цьому саме у найменш

забезпечених землями заповідників та національних природних парках областей України такі землі стовідсотково (у Луганській області – на 96,3 %) знаходяться у постійному користуванні. На противагу, у Хмельницькій, Херсонській та Закарпатській областях відсоток земель, наданих у постійне користування, значно менший: відповідно, 1,7, 76,0 та 64,7 відсотка.

10. У ході дослідження доведено наявність суттєвих відмінностей у розподілі та забезпеченні трудовими і фінансовими ресурсами залежно від видів об'єктів природно-заповідного фонду, їх підпорядкованості та регіональної належності. Виявлено значні відмінності у фінансуванні витрат об'єктів природно-заповідного фонду, які залежать від статусу та регіональної належності об'єкта, коли йдеться про фінансування з місцевих бюджетів. Надходження коштів до спеціальних фондів, як правило, обмежується декількома видами послуг, у той час як сфера обслуговування практично будь-якого парку може включати не менше десятка послуг, орієнтованих, щонайменше, на різні вікові групи населення.

11. Оцінка кількісного виміру впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіону через порівняльну оцінку індикатора сталого розвитку та рівня забезпеченості регіону землями природно-заповідного фонду свідчить про прямий зв'язок між указаними показниками. Також встановлено прямий вплив збільшення площі територій природно-заповідного фонду на зростання показників комплексного розвитку регіону. Встановлено, що відмінності по обсягах сплати об'єктами природно-заповідного фонду податків, зборів та платежів до державного та місцевих бюджетів залежать від статусу регіональної належності та майнових прав об'єкта. Надходження коштів до місцевих бюджетів, як правило, обмежується декількома видами податків та зборів (податок на майно та туристичний збір), в той час як більша їх частина і за кількістю, і за обсягами відрахувань надходить до Державного бюджету (екологічний податок, рентна плата, податок на доходи фізичних осіб).

12. Дослідження показали, що в Україні недосконала логістика процедури практичної реалізації ідеї майбутньої заповідної території: з часу підготовки і подання до державних органів клопотання про створення об'єктів природно-заповідного фонду і до розроблення проекту організації території заповідного об'єкта проходить багато часу, деколи більше 20 років, у результаті чого ці об'єкти є нелегітимними. З метою вирішення визначеної проблеми нами запропонована логістика процедури проектування заповідних територій для їх ефективного функціонування.

13. Визначальним чинником економічного розвитку, збереження і відтворення біорізноманіття є сформованість інституціонального середовища. При цьому суб'єкти інституціоналізації доцільно поділяти на інститути, що безпосередньо охороняють біорізноманіття і ландшафти та опосередковано їх охороняють. Однак формальні інститути не забезпечують умов досягнення екологічних пріоритетів. В умовах глобальної конкуренції необхідно не просто забезпечити збереження біорізноманіття та ландшафтів, розвинути для цього мережу природно-заповідних територій та об'єктів, а сформувати нову парадигму розвитку, яка б базувалась на неформальних інститутах. У заповідній справі як інституті збереження біорізноманіття та ландшафтів не можна допустити розриву між формальними і

неформальними інститутами, оскільки фрагментація цих інститутів негативно позначається на якісних змінах об'єктів управління, тому сполучення цих інститутів дає не просто сумарний ефект, а приводить до якісно нових трансформацій у заповідній справі.

14. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок про необхідність вдосконалення методології формування екологічної мережі. Насамперед, необхідно зосередити увагу не на формуванні «схеми» екологічної мережі, оскільки вона, в цілому, демонструє ознаки слабо формалізованих задач, у результаті чого лише відтермінується час щодо активного втручання у процеси збереження біорізноманіття та ландшафтів. Відповідно до цього, формування екологічної мережі повинно здійснюватись на основі концепції підпорядкованості та узгодженості стратегій «знизу – до верху», тобто за вертикальною ієрархією, починаючи з території сільської чи селищної ради і до району, області і держави, або ж за басейновим принципом. Важливо, що це має бути не схема формування екологічної мережі, а її проект, який буде реалізовано втіленням у стратегію планування території.

15. Враховуючи, що цінність заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду поділяють на утилітарні і внутрішні, еколого-економічну ефективність останніх можна визначити тільки для окремих видів діяльності у рамках заповідних територій і об'єктів. З цією метою розробляють та затверджують відповідні маршрути з урахуванням інтересів не лише туристів і відпочивальників, а й місцевого населення. З огляду на це, на базі Національного природного парку «Білобережжя Святослава» проведено розрахунки економічної ефективності чотирьох туристичних маршрутів: «Ягорлицький» довжиною 21 км, «Узбережно-морський» довжиною 18 км, «Бієнкові плавні» довжиною 10 км та «Суворівський» довжиною 9 км. Виходячи із методологічних положень визначення термінів окупності туристичних маршрутів, проведено економічні розрахунки ефективності рекреаційної діяльності в рамках Національного природного парку «Білобережжя Святослава».

16. За допомогою імітаційного моделювання вирішено задачу оптимізації кількості місць для організації відпочинку туристів з урахуванням вартості послуг квартироздавача, отримуючи при цьому максимальний сумарний результат з метою створення сприятливих умов для їх подальшого функціонування. Реалізація запропонованого проекту дозволить не лише відшкодувати державі 2,5 млн грн, що виділяються щорічно з державного бюджету, але і забезпечить додаткові надходження, що можуть бути спрямовані на виконання низки додаткових заходів щодо підтримки розвитку Національного природного парку, поліпшення соціально-культурної сфери місцевих жителів тощо.

17. Доведено необхідність переходу на модель інноваційного управління заповідними територіями, орієнтованого на швидку адаптацію їх як ресурсу, у відповідь на виклики ринку послуг, забезпечуючи баланс екологічної рівноваги. З цією метою обов'язковими принципами планування інноваційного розвитку заповідних територій повинні бути: впровадження політики просторового планування, паритетності, дотримання Конвенції про збереження європейської природи і природних середовищ перебування, Загальноєвропейської стратегії

біологічного і ландшафтного біорізноманіття, комплексного підходу, доступності заповідних територій та об'єктів для людей, принцип загальнодержавності та ін. Визначені принципи служать фундаментальною основою планування розвитку заповідних територій та об'єктів, яке знаходить своє продовження у реалізації прийнятої стратегії їх розвитку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Богославська А. В. Формування та використання територій природно-заповідного фонду : теорія і практика реалізації : [монографія] / А. В. Богославська // Миколаїв : Іліон, 2014. — 347 с. (14,4 д. а.).

2. Горлачук В. В. Інноваційне управління земельною власністю : [монографія] / В. В. Горлачук, А. В. Січко // Миколаїв : Іліон, 2013. — 180 с. *Особистий внесок здобувача: розроблено методологічні засади дослідження управління земельною власністю, запропоновані інноваційні підходи до оцінки землі* (7,5 д. а.).

Статті в наукових фахових виданнях України:

3. Січко А. В. Перспективи удосконалення управління діяльністю підприємствами на базі використання економіко-математичних моделей мережного планування / А. В. Січко, А. І. Капацина // Бізнес-Навігатор. – Херсон : МУБіП, 2011. – № (1)22. – С. 111-117. *Особистий внесок здобувача: розроблено економіко-математичні моделі мережного планування управління підприємств* (0,25 д. а.).

4. Січко А. В. Використання інноваційних технологій в зовнішньоекономічній діяльності аграрних підприємств / А. В. Січко // Бізнес-Навігатор. – Херсон : МУБіП, 2011. – № 26. – С. 82-88 (0,25 д. а.).

5. Січко А. В. Реформування структури управління розвитком регіональних еколого-економічних систем / А. В. Січко, О. В. Гуріна // Бізнес-Навігатор. – Херсон : МУБіП, 2011. – № 24. – С. 106-110. *Особистий внесок здобувача: запропоновано механізм збереження природних комплексів при збалансованому природокористуванні* (0,16 д. а.).

6. Січко А. В. Якісні аспекти визначення вартості рекреаційних територій / Січко А. В., Горлачук В. В. // Бізнес-Навігатор. – Херсон : МУБіП, 2013. – № (1) 30. – С. 274-280. *Особистий внесок здобувача: розроблено практичні рекомендації щодо обґрунтування реальної вартості рекреаційних територій* (0,25 д. а.).

7. Січко А. В. Готельний бізнес як складова досягнення рівноваги у системі суспільство–природа / А. В. Січко, Т. І. Ткаліч // Бізнес-Навігатор. – Херсон : МУБіП, 2013. – № (2) 31. – С. 297-303. *Особистий внесок здобувача: визначення поточного стану і перспектив розвитку туризму в межах тієї чи іншої заповідної території природно-заповідного фонду, використовуючи методіку SWOT-аналізу* (0,25 д. а.).

8. Січко А. В. Концептуальні засади формування інституційного середовища розвитку заповідних територій і об'єктів / А. В. Січко, Т. І. Ткаліч // Бізнес-Навігатор. – Херсон: МУБіП, 2013. – № (3) 32. – С. 255-261. *Особистий внесок здобувача: визначено структурну ієрархію інститутів безпосередньої охорони і відтворення біорізноманіття і ландшафтів* (0,25 д. а.).

9. Січко А. В. Законодавче забезпечення регулювання правових засад охорони біорізноманіття і ландшафтів / А. В. Січко // Таврійський науковий вісник. – ХДАУ, 2013. – Вип. 84. – С. 256-261 (0,20 д. а.).

10. Січко А. В. Обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду / А. В. Січко // Економіст. – 2013. – Вип. 6. – С. 44-48 (*включено до міжнародної наукометричної бази даних RePec*) (0,16 д. а.).

11. Січко А. В. Сучасний стан та перспективи розвитку заповідних територій та об'єктів / А. В. Січко // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – Вип. 10. – С. 54-57 (*включено до міжнародних наукометричних баз Index Copernicus, SIS*) (0,13 д. а.).

12. Богославська А. В. Оцінка економічної діяльності територій природно-заповідного фонду України [Електронне видання] / А. В. Богославська // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2013. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4269> (*включено до міжнародних наукометричних баз даних Index Copernicus, SIS*) (0,25 д. а.).

13. Богославська А. В. Регіональний туристичний кластер-ключовий пріоритет розвитку рекреаційно-туристичної індустрії південного регіону / А. В. Богославська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – МДАУ, 2014. – Вип. 4 (74). Том 1. – С. 36-42 (0,25 д. а.).

14. Богославська А. В. Удосконалення методичних засад управління та регулювання процесу розвитку заповідних територій та об'єктів / А. В. Богославська // Таврійський науковий вісник. – Херсон : Айлант, 2014. – С. 54-57 (0,13 д. а.).

15. Богославська А. В. Визначення ефективності функціонування заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду [Електронне видання] / А. В. Богославська // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2014. – № 2. – С. 803-805. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/vipusk-1-2014/208-bogoslavska-a-v-viznachennya-efektivnosti-funktsionuvannya-zapovidnikh-teritorij-i-obektiv-prirodno-zapovidnogo-fondu> (0,25 д. а.).

16. Богославська А. В. Аналіз рівня землекористування заповідників та національних природних парків України [Електронне видання] / А. В. Богославська // Ефективна економіка. – Дніпропетровськ, 2014. – №7. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4270> (*включено до міжнародних наукометричних баз даних Index Copernicus, SIS*) (0,25 д. а.).

17. Богославська А. В. Особливості розробки проектів землеустрою заповідних територій / А. В. Богославська // Актуальні проблеми економіки. – К., 2015. – Випуск № 5 (167). – С. 306-313 (*включено до міжнародних наукометричних баз даних SciVerse Scopus by Elsevier, Index Copernicus, EBSCOhost, Ulrich's Periodicals Directory, EconLit, Cabell's Directories, ABI/Inform*) (0,30 д. а.).

18. Богославська А. В. Науково-методологічні засади визначення грошової оцінки земель природно-заповідного фонду [Електронний ресурс] / А. В. Богославська // "Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2015. – № 5. – С. 1088-1095. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/component/content/article/13-vipusk-5-traven-2015-r/1375-bogoslavska-a-v-naukovo-metodologichni-zasadi-viznachennya-groshovoji-otsinki-zemel-prirodno-zapovidnogo-fondu> (0,25 д. а.).

19. Богославська А. В. Інноваційно-інвестиційні засади розвитку природоохоронних територій / А. В. Богославська // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2015. – № 33 (366). – С. 8-12. (0,16 д. а.).

20. Богославська А. В. Обґрунтування інформаційного базису планування розвитку заповідних територій та об'єктів [Електронне видання] / А. В. Богославська // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв, 2015. – № 7. – С. 560-564. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/component/content/article/15-vipusk-7-veresen-2015-r/1376-bogoslavska-a-v-obgruntuvannya-informatsijnogo-bazisu-planuvannya-rozvitku-zapovidnikh-teritorij-i-ob-ektiv> (0,25 д. а.).

21. Богославська А. В. Розвиток природно-заповідного фонду України / А. В. Богославська // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси, 2015. – Випуск № 40. – Том 1. – С. 145-151 (*включений до міжнародних наукометричних баз та інформаційно-аналітичних систем: Google Scholar, PИЦ, Index Copernicus*) (0,25 д. а.).

22. Богославська А. В. Формування політики економічного розвитку заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду / А. В. Богославська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – МНАУ. – Миколаїв, 2015. – Вип. 3 (86) – С. 68-77 (0,40 д. а.).

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

23. Богославская А. В. Инвестиционное обеспечение функционирования заповедных территорий / А. В. Богославская // Азимут научных исследований: экономика и управление. – Самара, 2014. – № 1(6). – С. 7-9 (*включений до міжнародних наукометричних бази даних eLIBRARY.RU*) (0,15 д. а.).

24. Bogoslavskaja A. V. Management of protected areas and objects of natural reserve fund under socio-ecological economic convergent / A. V. Bogoslavskaja, L. M. Semenchuk // Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. – Вена, 2014. – № 9-10. – С. 45-51. *Особистий внесок здобувача: визначено соціально-економічні аспекти управління територіями природно-заповідного фонду) (включений до міжнародних наукометричних баз та інформаційно-аналітичних систем: Google Scholar, BASE, IBSCO, RePec, ROAR, World Cat)* (0,25 д. а.).

25. Bogoslavskaja A. V. Практические вопросы регионального развития особо охраняемых природных территорий и объектов природно-заповедного фонда / А. В. Богославская, И. Н. Семенчук / Вектор науки ТГУ. – Тольятти, 2014. – № 3(18). – С. 66-69. *Особистий внесок здобувача: запропоновано вирішення практичних питань регіонального розвитку природно-заповідного фонду) (включений до міжнародної наукометричної бази PИЦ)* (0,15 д. а.).

26. Богославская А. В. Теоретико-методические основы формирования стратегии развития заповедных территорий / А. В. Богославская // Карельский научный вестник. – Тольятти, 2015. – № 1(10). – С. 95-99 (*включений до міжнародних наукометричних бази даних eLIBRARY.RU*) (0,20 д. а.).

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

Препринти:

27. Богославська А. В. Концептуальні засади управління розвитком заповідних територій / А. В. Богославська. – Миколаїв : Вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського,

2015. – 40 с. (Препринт / Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського; Вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського 2015-5) (1,70 д. а.).

28. Богославська А. В. Методологічні засади розвитку заповідних територій / А. В. Богославська. – Миколаїв : Вид-во МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – 41 с. (Препринт / Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського; Видавництво МНУ ім. В. О. Сухомлинського 2015-5) (1,70 д. а.).

Матеріали конференцій:

29. Січко А. В. Удосконалення методів раціонального використання земельних ресурсів / А. В. Січко // Ольвійський форум 2010: стратегії України в геополітичному просторі : матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 18-19 (0,08 д. а.).

30. Січко А. В. Інноваційні моделі управління діяльністю аграрних підприємств південного регіону на основі моделей мережного планування / А. В. Січко // Інформаційні технології, системний аналіз і моделювання соціоекологоекономічних систем: матеріали III міжн. наук.-практ. конф. – К., 2011. – С. 30-34 (0,16 д. а.).

31. Січко А. В. Роль демографічної ситуації в розміщенні трудових ресурсів / А. В. Січко // Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни : матеріали міжн. наук.-практ. інтернет-конф. – Тернопіль : СМП «ТАЙП», 2011. – С. 178-180 (0,08 д. а.).

32. Січко А. В. Сучасні умови розвитку підприємства та використання методів управління стратегіями його розвитку / А. В. Січко // Тенденції управління фінансовими та інноваційними процесами в умовах ринкових перетворень: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Вінниця : ВНТУ, 2012. – С. 371-373 (0,08 д. а.).

33. Січко А. В. Ринок землі : за і проти / А. В. Січко // Ольвійський форум 2012: стратегії України в геополітичному просторі: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 24 (0,04 д. а.).

34. Січко А. В. Еколого-економічні аспекти сучасного стану використання заповідних територій / А. В. Січко // Проблемы и перспективы экономического развития: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Сімферополь : НО «ECONOMICS», 2013. – С. 118-119 (0,08 д. а.).

35. Січко А. В. Стан використання природно-заповідних територій : еколого-економічний аспект / А. В. Січко // В.И. Вернадский и глобальные проблемы современной цивилизации: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Сімферополь : ВД «АРИАЛ», 2013. – С. 81 (0,04 д. а.).

36. Богославська А. В. Соціально-економічні аспекти розвитку заповідних територій / А. В. Богославська // Формування стратегії науково-технічного, екологічного та економічного розвитку суспільства : матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Тернопіль : СМП «ТАЙП», 2013. – С. 117-119 (0,08 д. а.).

37. Січко А. В. Обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду / А. В. Січко // Проблеми формування ринку землі в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – С. 5 (0,04 д. а.).

38. Богославська А. В. Ефективна політика розвитку заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду / А. В. Богославська // Транснаціоналізація

економічних систем: тенденції та перспективи розвитку: матеріали міжн. наук.-практ. конф. – Миколаїв : ВД «Гельветика», 2014. – С. 222-224 (0,08 д. а.).

39. Богославська А. В. Інноваційно-інвестиційні тенденції розвитку природно-заповідного фонду / А. В. Богославська // Регіональна економіка та проблеми муніципального розвитку : матеріали міжн. наук.-практ. конф. – К. : ФОП Головка, 2014. – С. 17-19 (0,08 д. а.).

40. Богославская А. В. Развитие природно-заповедных территорий на инвестиционных принципах / А. В. Богославская // Пути развития экономики в контексте евроинтеграционных процессов : материалы междунауч. науч.-практ. конф. – Симферополь : НО «ECONOMICS», 2014. – С. 60-61 (0,08 д. а.).

АНОТАЦІЯ

Богославська А. В. Формування природно-заповідного фонду та його роль у комплексному розвитку регіону. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Миколаївський національний аграрний університет, Миколаїв, 2016.

У роботі поглиблено теоретико-методичні засади формування і розвитку заповідних територій; досліджено законодавче забезпечення регулювання процесу охорони біорізноманіття і ландшафтів; визначено роль територій та об'єктів природно-заповідного фонду в забезпеченні комплексного розвитку регіону; розкрито наукові основи розвитку заповідних територій на інвестиційно-інноваційній основі; аргументовано інноваційні пріоритети розвитку територій природно-заповідного фонду; розроблено та обґрунтовано методологічні основи комплексної оцінки розвитку територій природно-заповідного фонду регіонів, методологічні підходи до визначення рівня впливу розвитку територій природно-заповідного фонду на розвиток регіонів України, методологічні засади обґрунтування грошової оцінки земель природно-заповідного фонду; обґрунтовано якісні аспекти визначення вартості рекреаційних об'єктів у складі заповідних територій; досліджено розвиток природно-заповідного фонду; проведено аналіз рівня землекористування заповідників та національних природних парків; оцінено економічну діяльність територій природно-заповідного фонду та її вплив на розвиток регіону; досліджено інформаційний базис планування розвитку заповідних територій і об'єктів; розкрито інституціональні засади управління розвитком заповідних територій; здійснено діагностику організаційного механізму управління заповідними територіями; запропоновано напрями вдосконалення методичних засад управління та регулювання розвитком заповідних територій і об'єктів; обґрунтовано концепцію економічної політики розвитку заповідних територій і об'єктів природно-заповідного фонду; розкрито наукові та прикладні основи стратегічного планування розвитку територій природно-заповідного фонду.

Ключові слова: комплексний розвиток регіонів, територіальна організація природно-заповідного фонду, управління розвитком територій заповідного фонду, інвестиційно-інноваційні процеси в регіонах, стратегія розвитку території.

АННОТАЦИЯ

Богославская А. В. Формирование природно-заповедного фонда и его роль в комплексном развитии региона. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. – Николаевский национальный аграрный университет, Николаев, 2016.

В первом разделе работе в соответствии с действующим законодательством Украины сформирована система принципов формирования и использования территорий природно-заповедного фонда в качестве методологической основы обеспечения формирования и развития территорий природно-заповедного фонда страны; определена роль территорий и объектов природно-заповедного фонда в обеспечении комплексного развития региона; разработаны предложения по совершенствованию законодательного обеспечения регулирования процесса охраны биоразнообразия и ландшафтов в части регулирования законов, регламентирующих охрану, воспроизводство и использование природно-заповедного фонда Украины; усовершенствован механизм развития заповедных территорий на инвестиционно-инновационной основе, в котором особая роль как инструмента привлечения инвестиций в развитие заповедного дела отведена институту права собственности на землю.

Во втором разделе работы определены инновационные приоритеты развития территорий природно-заповедного фонда по модернизации всего природоохранного комплекса, целенаправленной деятельности, ориентированной на расширенное воспроизводство биологического и ландшафтного разнообразия; разработаны и определены методологические основы комплексной оценки развития территорий природно-заповедного фонда регионов, методологические подходы к определению уровня влияния развития территорий природно-заповедного фонда на развитие регионов Украины; разработана и обоснована методология определения стоимости заповедных территорий, а также рекреационных территорий, в основу которой положены качественные аспекты, рентный доход и срок капитализации рентного дохода.

В третьем разделе работы установлена положительная тенденция как по росту числа заповедников и национальных природных парков Украины, так и по увеличению площади земель в их распоряжении; определено, что распределение земель природно-заповедного фонда Украины в динамике практически не меняется, но наблюдаются различия относительно обеспеченности объектов природно-заповедного фонда землями, предоставленными им в постоянное пользование, распределения земель заповедников и национальных природных парков по регионам и органами государственного управления Украины (указанные факторы оказывают значительное влияние на экономические результаты деятельности объектов природно-заповедного фонда, причем зависимость между определенными факторами и результативностью не всегда является прямой и положительной); установлены значительные различия в финансировании расходов объектов природно-заповедного фонда, которые зависят от статуса и региональной принадлежности объекта, когда речь идет о финансировании из местных бюджетов; определено, что поступление

средств в специальные фонды, как правило, ограничивается несколькими видами услуг, в то время как сфера обслуживания практически любого парка может включать не менее десятка услуг, ориентированных, по меньшей мере, на разные возрастные группы населения; оценка количественного измерения влияния развития территорий природно-заповедного фонда на развитие региона через сравнительную оценку индикатора устойчивого развития и уровня обеспеченности региона землями природно-заповедного фонда свидетельствует о прямой связи между указанными показателями.

В четвертом разделе работы предложены методологические и практические подходы разработки инновационной модели логистического процесса развития заповедных территорий с замкнутым циклом последовательного выполнения отдельных стадий, начиная с проекта их создания и заканчивая государственной регистрацией земельных участков; определены основные приоритеты в сфере институционального обеспечения планирования развития заповедных территорий и управления ими на различных иерархических уровнях; обоснована возможность повышения эффективности создания и развития заповедных территорий благодаря взаимодействию формальных и неформальных институтов, что обеспечивает создание нового качества объекта управления; усовершенствованы методологические подходы по формированию экологической сети, ориентированной на устойчивое развитие природопользования, которая, в отличие от существующих, регламентирует ее создание на всех иерархических уровнях управления по принципу «снизу вверх», а не наоборот.

В пятом разделе работы получили дальнейшее развитие методические основы определения эффективности использования заповедных территорий; теоретико-методологические основы создания системы управления и регулирования заповедными территориями как главного условия их конкурентоспособности: принципы управления заповедными территориями и определение конкурентных преимуществ и недостатков туристического потенциала в рамках заповедных территорий; усовершенствованы подходы к формированию стратегии охраны и сохранения природных экосистем, соответствующих программ и проектов с целью адаптации их к требованиям Евросоюза.

Ключевые слова: комплексное развитие регионов, территориальная организация природно-заповедного фонда, управление развитием территорий заповедного фонда, инвестиционно-инновационные процессы в регионах, стратегия развития территории.

SUMMARY

Bogoslavska A. V. Formation of natural reserve fund and its role in the comprehensive development of the region. – Manuscript.

The thesis for the degree of doctor of economic sciences, specialty 08.00.05 – the development of productive forces and regional economy. – Mykolayiv State Agrarian University, Mykolayiv, 2016.

The work depth theoretical and methodological principles of formation and development of protected areas; examined the legal regulation of ensuring the protection of

biodiversity and landscapes; the role of territories and objects of natural reserve fund to ensure the integrated development of the region; revealed the scientific basis of protected areas for investment and innovation basis; reasonably innovative development priorities territories of nature reserve fund; developed and proved methodological foundations comprehensive assessment of areas of natural reserve fund regions, methodological approaches to determining the effect of territories of nature reserve fund for the development of the regions of Ukraine, methodological principles justification monetary value of land of natural reserve fund; grounded qualitative aspects determining the cost of recreational facilities consisting of protected areas; studied the development of natural reserve fund; analysis of land reserves and national parks; estimated economic activity of territories of nature reserve fund and its impact on the region; researched information base development planning of protected areas and objects; disclosed institutional foundations of development management of protected areas; made diagnosis institutional mechanism protected areas management; Directions improving teaching principles of management and regulation of protected areas and objects; The concept of economic policy of protected areas and objects of natural reserve fund; disclosed and applied scientific foundations for strategic planning of protected areas fund.

Keywords: integrated regional development, territorial organization nature conservation, management development areas conservation, investment and innovation processes in the regions development strategy territory.